İstanbul Hukuk Mecmuası
Istanbul Law Review,
MECMUA 2025, 83 (4): 1689–1719

https://doi.org/10.26650/mecmua.2025.83.4.0018
Başvuru | Submitted 01.08.2025
Revizyon Talebi | Revision Requested 10.09.2025
Son Revizyon | Last Revision Received 12.10.2025
Kabul | Accepted 13.10.2025

İstanbul Hukuk Mecmuası
Istanbul Law Review

Araştırma Makalesi | Research Article

Açık Erişim | Open Access

Erdem Etiği İle Yargı Etiği Arasında Köprü Kurmak (Erdem Merkezli Hukuki Akıl Yürütme ve Yargılama Teorisi)

Making A Bridge Between Virtue Ethics and Judicial Ethics (Virtue-Centered Theory Of Legal Reasoning and Adjudication)

Sercan Gürler [1]

[1] İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Öz

Bu makale, bugün dünya genelinde kabul gören yargı etiği belgelerinde karşımıza çıkan ve başta hâkimler olmak üzere yargı faaliyetini icra eden resmi görevliler için davranış standartları getiren evrensel nitelikli ilke ve kuralların felsefi bir zemine ihtiyaç duyduğu düşüncesinden hareketle bu felsefi zeminin erdem etiğinde bulunabileceği iddiasındadır. Bununla birlikte erdem etiği ile yargı etiğini irtibatlandırmayı amaçlayan çalışmalar, sadece Aristotelesçi erdem şemasında yer alan karakter erdemlerine odaklanmamalı, Aristoteles'in karakter erdemleriyle birlikte incelediği düşünce erdemlerini, düşünce erdemleri arasında da bilhassa phronēsis erdemini merkeze alan bir yaklaşım geliştirmelidir. Kısaca "pratik akıl yürütme becerisi" veya "pratik bilgelik" olarak tanımlayabileceğimiz phronēsis erdemini yargı etiğinin konusu hâline getirmek, bütünlüklü bir yargı etiği teorisinin, bünyesinde ayrıca bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisine de yer vermesinin kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. Zira "bağımsızlık", "tarafsızlık", "doğruluk", "dürüstlük", "eşitlik", "ehliyet ve özen" gibi değerlere dayanarak formüle edilen yargı etiği ilke ve kuralları, hâkimlerde aranan bir takım karakter erdemlerini olduğu kadar yargılama sırasında başvurulan akıl yürütmenin sıhhati için gerekli düşünce erdemlerini de ifade eder. Bu bağlamda merkezinde erdemlerin yer aldığı bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, yargı etiğinin önemini tebarüz ettirmede son derece işlevseldir. İşbu makale de yargı etiği tartışmalarının daha anlamlı hâle gelmesine katkı sağlama potansiyelini haiz erdem merkezli bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi için bir taslak oluşturmayı ve bu tür bir teorinin genel özelliklerini izah etmeyi amaçlamaktadır.

Abstract

This article argues that the universal principles and rules establishing standards of conduct for judicial officials, particularly judges, as found in judicial ethics documents accepted worldwide today, require a philosophical foundation, and that this foundation can be found in virtue ethics. However, studies aiming to connect virtue ethics with judicial ethics should not focus solely on the character virtues found in the Aristotelian virtue schema, but they should develop an approach that centers on the intellectual virtues, particularly phronēsis among the intellectual virtues. Making phronēsis, which can be briefly defined as the "ability to have practical reason" or "practical wisdom", the subject of judicial ethics implies that a comprehensive theory of judicial ethics must inevitably include a theory of legal reasoning and adjudication. For the principles and rules of judicial ethics formulated based on judical values such as "independence", "impartiality", "integrity", "propriety" "equality" and "competence and diligence" express not only a set of character virtues sought in judges but also the intellectual virtues necessary for the soundness of reasoning used in adjudication. In this context, a legal reasoning and adjudication theory centered on virtues is highly functional in highlighting the importance of judicial ethics. This article aims to make a draft of a virtue-

Atıf | Citation: Gürler, S, 'Erdem Etiği İle Yargı Etiği Arasında Köprü Kurmak (Erdem Merkezli Hukuki Akıl Yürütme ve Yargılama Teorisi) ' (2025) 83(4) İstanbul Hukuk Mecmuası–Istanbul Law Review 1689. https://doi.org/10.26650/mecmua.2025.83.4.0018

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© 2025. Gürler, S.

Sorumlu Yazar | Corresponding author: Sercan Gürler sercan@istanbul.edu.tr

centered theory of legal reasoning and adjudication having the potential to contribute to making discussions on judicial ethics more meaningful, and to explain the general characteristics of such a theory.

Anahtar Kelimeler Yargı Etiği · Erdem Etiği · Karakter Erdemleri · Düşünce Erdemleri · Phronēsis · Erdem Merkezli Hukuki Akıl Yürütme Ve Yargılama Teorisi

Keywords Judicial Ethics · Virtue Ethics · Character Virtues · Intellectual Virtues · Phronēsis · Virtue-Centered Theory Of Legal Reasoning And Adjudication

Extended Summary

The interest in judicial ethics, a branch of practical philosophy that examines the ethical issues encountered by individuals involved in the judicial process, particularly judges, in the course of their professional duties, is growing day by day both globally and in our country.

Today, the professional conduct standards expected of judges and other judicial officials have been formulated as a set of universally accepted principles and rules in almost every legal system and codified in written documents. When we look more closely at these standards of conduct, which are also defined as values, such as "independence", "impartiality", "integrity", "propriety", "equality" and "competence and diligence", we see that they actually correspond to certain moral qualities sought in judges.

These ethical qualities can also be expressed as character traits that judges are expected to possess. Contemporary judicial ethics studies are devoted to discussions of precisely these character traits. However, in order to better understand these character traits formulated through judicial principles and rules, which are claimed to be universal, and the values that underlie them, judicial ethics studies need a philosophical foundation, and the theoretical approach that can provide this philosophical foundation can be easily found in virtue ethics.

The most suitable source for explaining the character traits that judges are expected to possess is undoubtedly Aristotle's scheme of virtues. This is because among the virtues Aristotle mentions, character virtues such as courage, moderation, generosity, and justice stand out. Along with these, there is another part of the scheme that consists of intellectual virtues. Among the intellectual virtues, *phronēsis* is particularly important considering the aim of judicial ethics. This intellectual virtue, which can be briefly defined as "ability to have practical reason" or "practical wisdom", indicates that discussions of judicial ethics should address not only the ethical standards of conduct that judges must adhere to, but also the principles and rules to which the reasoning they employ during adjudication must be subject. From this perspective, it is clear that the inclusion of a theory of legal reasoning and adjudication within any theory of judicial ethics would enable judicial ethics discussions to be much more productive and meaningful. Undoubtedly, *phronēsis* occupies the center of this type of legal reasoning and adjudication theory, which could serve as a stronger bridge between virtue ethics and judicial ethics.

A theory of legal reasoning and adjudication centered on the virtue of *phronēsis*, unlike other contemporary theories of legal reasoning and adjudication, argues that the validity of the judgement rendered by a judge at the conclusion of the trial depends not only on the rational arguments underlying that judgment but also on the judge rendering the judgment possesing certain intellectual characteristics. These intellectual characteristics are that the judge must take into account the specific circumstances of the concrete case underlying the dispute, possess a high capacity for perception to be able to take these circumstances into account, be able to take into account the role of emotions when establishing a ruling, accurately identify the facts and classify them correctly, thereby correctly defining the subject matter of the dispute, and finally, in the event of potential conflicts of values, be able to see how these values are to be specified in the case, taking into account the ultimate purpose of the law and the values it protects. Judgment that meets these characteristics can only be carried out by a judge who possesses not only character virtues but also intellectual virtues, especially the virtue of *phronēsis*.

Indeed, this article first argues that judicial ethics requires a philosophical foundation, which can be found in virtue ethics. It then proceeds from the idea that a comprehensive study of judicial ethics must also incorporate a theory of legal reasoning and adjudication, it argues that the Aristotelian virtue schema, especially the virtue of *phronēsis*, can form the basis of such a theory of legal reasoning and adjudication, and finally aims to outline a virtue-centered theory of legal reasoning and adjudication.

Giriş

Son yıllarda ülkemizde yargı etiği tartışmalarının ivme kazandığı görülmektedir. Yargı etiği konulu yayınların artması[1], tez, proje ve sempozyum gibi bilimsel faaliyetlerin sayısının çoğalması[2] ve resmi kurum ve kuruluşların çalışmalarının yaygınlaşması[3], yargı etiğine yönelik bu teveccühün alâmetleri arasındadır. Kısacası yargı etiği, bir süredir Türk hukuk camiasını ziyadesiyle meşgul etmektedir. Üstelik sadece hukukçular arasında değil toplumun hukukçu olmayan büyük bir kesiminde de konuya dair bariz bir ilginin varlığı hissedilmektedir.

Yargı etiğinin bu kadar önemli hâle gelmesinde en büyük âmil, yargılama sürecinde karşılaşılan ahlâki sorunların her geçen gün daha da çetrefilleşmesi ve yargı görevlilerinin bu sorunların çözümünde yetersiz kalması olsa gerek. Sadece ülkemizde değil dünya genelinde de gözlemlenebilecek bu yaygın rahatsızlık, uzunca bir zamandır farklı hukuk sistemlerine mensup hukukçuların da dikkatini çekmiş ve bu mevcut durumun değişmesi için bir takım tedbirler alma cihetine gidilmiştir. Başta hâkimler olmak üzere yargı sürecinde görev alan kişilerin uyması gereken mesleki davranış standartlarının tespitine yönelik bu tedbirler kısa sürede meyvesini vermiştir. Nitekim bugün dünya genelinde kabul gören *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* (2001) ve *Savcılar İçin Etik ve Davranış Biçimlerine İlişkin Avrupa İlkeleri (Budapeşte İlkeleri)* (2005) gibi, hâkim ve savcıların tâbi olduğu ilke ve kuralları içeren muhtelif metinler hazırlanmış ve hemen hemen her hukuk sisteminde uygulamaya konmuştur.

[1] Ülkemizde "hukuk etiği" veya "yargı etiği" başlıklı akademik yayınların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Aşağıda ayrıca vurgulanacağı üzere bu eserler, *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* başta olmak üzere uluslararası ve ulusal yargı etiği metinlerinin tanıtılmasıyla sınırlı olup felsefi zeminden hareket edilerek kaleme alınmış teorik çalışmalar değildir. Bu açıdan önemli bir eksiklikle malûl oldukları söylenebilirse de Türkiye'de yargı etiğinin yerleşmesi bakımından azımsanmayacak bir işlev gördükleri inkâr edilemez. Son yıllarda yayınlanan ve başlığında "hukuk etiği", "yargı etiği" vb. tabirlere yer veren kitaplar arasında ilk bakışta tespit edebildiklerimizi yayın tarihine göre şöyle sıralayabiliriz: Ahmet Ulutaş, Ömer Serdar Atabey, *Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Yargı Etiği* (2011); Cengiz Sarı, *Yargı Etiği ve Türkiye'de Yargının Etik Yapılanması* (2014); Kurtuluş Tayanç Çalışır, *Yargı Etiği* (2015); Mehmet Akif Tutumlu, *Yargı Felsefesi Üzerine* (2. Baskı, 2020); Kurtuluş Tayanç Çalışır, *Yargı Etiği Felsefesi ve Fragmanları* (2021); Berin Ergin, Elif Naz Arıkan, *İnsan İlişkileri - Etik Boyutu ve Hukuk* (2022); Ergin Ergül, *Yargı Etiği Dersleri* (3. Baskı, 2023); Melikşah Aydın, *Karşılaştırmalı Hukukumuzda Hâkimlik ve Yargı Etiği* (2024); Vedat Ahsen Coşar, Salih Akgül, *Yargı ve Yargılama Etiği* (2024); Mustafa Saldırım, *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri ve Yargıtay Etik İlkeleri Mevzuatı* (2024); Selma Çetiner, *Yargı Etiği* (5. Baskı, 2024); Can Tuncay, *Hukuksal Etik (Legal Ethics) Dersleri* (7. Baskı, 2024); Fatma İrem Çağlar Gürgey, *Hukuk Etiği: Felsefi Hukuk Etiği - Hukuk Meslek Etiğine İlişkin Yazılı Standartlar* (2024). Bu kitaplar arasında bilhassa Fatma İrem Çağlar Gürgey'in kaleme aldığı sonuncusu, başlığından da anlaşılacağı üzere, büyük ölçüde alana dair çağdaş felsefi tartışmalardan istifade edilerek yazılmış olmakla diğerlerinden farklı bir yerde durmaktadır. Kendisi de bir hâkim olan Mehmet Akif Tutumlu'nun *Yargı Felsefesi Üzerine* başlıklı kitabı ise yazarının farklı yer ve zamanlarda yayınlanmış muhtelif denemelerinden oluşan bir çalışma olup standart bir yargı etiği kitabı olmanın ötesinde bir niteliğe sahiptir.

[2] Yargı mensuplarının inisiyatifiyle gerçekleştirilen, Yargıtay ve diğer yargı organlarının bu konudaki çalışmalarının tanıtılması ve etkisinin yaygınlaştırılması hedefini gözeten konferansların ağırlığı oluşturmasına rağmen bugün akademik camianın da katılımıyla yargı etiği temalı bilimsel faaliyetlerin hem sayıca arttığı, hem de konu bakımından çeşitlendiği görülmektedir. Bu faaliyetler daha çok yargı etiği projelerinin bir çıktısı niteliğindedir. Sayısı hâlâ çok az olmakla birlikte bugün yargı etiğinin farklı yönlerini konu alan muhtelif bilimsel projelerin varlığından bahsedilebilir. Bu bağlamda Yargıtay'ın Birleşmiş Milletler ile birlikte yürüttüğü *Yargıtay Etik, Şeffaflık ve Güven Projesi* (2017) ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun yürütücüsü olduğu *Türkiye'de Yargı Etiğinin Güçlendirilmesi Projesi* (2017) özellikle vurgulanmalıdır. Bu iki önemli projenin yanı sıra, Muharrem Kılıç'ın yürütücüsü olduğu *Yargı Adaleti ve Etiği Açısından Yargı Mensuplarının Sosyal Medya Kullanımı* (2021) ve Cihan Osmanoğlu-Karahasanoğlu'nun yürütücüsü olduğu *Tarihten Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Adalet Mekanizmasında Yargı Etiği ve Görünümleri* (2024) başlıklı projeler de akademisyenler tarafından gerçekleştirilen projeler arasında öne çıkmaktadır. Nihayet Esra Nur Tuğan'ın "Emekli Hakimlerin Bakış Açısıyla Türkiye'de Yargı Etiği" (2020) başlıklı doktora tezi de yine bu bağlamda zikredilebilir.

[3] *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'nin kabulünden sonra diğer hukuk sistemleriyle paralel şekilde ülkemizde de resmi yargı organlarının muhtelif çalışmaları olmuştur. Bilhassa Yargıtay'ın hem kendi mensuplarına, hem de kamuya yönelik çalışmalarının, yargı etiğinin Türkiye'de yerleşmesi ve gelişmesinde azımsanamayacak bir etkisi vardır. Daha çok *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'nin Türk hukuk camiasına tanıtılmasını ve Türk yargı mekanizması açısından daha etkin hâle getirilmesini hedefleyen bu çalışmalar arasında Yargıtay Başkanlığı tarafından hazırlanan *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri* metni ve Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun yayınladığı *Türk Yargı Etiği Bildirgesi* sayılabilir. Bu iki metnin özellikleri ve *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* ile ilişkisi hakkında bkz. Esra Nur Tuğan, Uğur Ömürgönülşen, 'Türkiye'de Yargı Etiği İlkeleri Üzerine Bir İnceleme' (2020) 24 Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Aralık Özel Sayı) 85. Bu iki önemli belgenin kabulünün yanısıra Yargıtay nezdinde Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu'nun kurulması ve göreve başlaması, yine Yargıtay'ın meslek içi eğitim programları bünyesinde yargı etiği eğitiminin verilmesi de bu minvalde zikredilmelidir. Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu'nun işleyişi ve örnek kararları için bkz. Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu, *Yargı Etiği Danışma Kurulu Kararları ve İlgili Mevzuat* (Yargıtay Başkanlığı 2019). Yargıtay bünyesinde verilen yargı etiği ilkeleri eğitiminin içeriği için bkz. İnayet Aydın, Mustafa Saldırım, *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri Eğitimi Katılımcı El Kitabı* (Yargıtay Başkanlığı 2019). Son olarak hukuk fakültelerinin müfredatına "Yargı Etiği" dersinin konulmasını da Türkiye'de yargı etiğine yönelik ilginin yansımalarından biri olarak kabul etmek gerekir. Nitekim Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi bünyesinde yürütülen hukuk kliniklerini de yargı etiğinin hukuk fakültesi öğrencileri nezdinde önem kazanmasındaki katkıları bakımından burada ayrıca zikretmekte fayda var. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi özelinde gerçekleştirilen hukuk klinikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gülriz Uygur, 'Etiğe Dayalı Hukuk Eğitimi ve Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri Hukuk Kliniği' içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023).

Farklı hukuk geleneklerince benimsenmiş ahlâki normlardan izler taşımasına rağmen yargı etiği metinleri, hangi kültüre mensup olursa olsun yargılama görevini ifa eden herkesi ahlâken bağlaması anlamında "evrensellik" iddiasındadır. Bugün geldiği nokta itibariyle insanlığın hukuk bilincinin bir yansıması olan bu metinlerde yer alan ilke ve esaslar, herkesin onaylayabileceği genellik ve soyutluktadır. Bu anlamıyla insanlığın ortak hukuk mirasının hülâsası diyebileceğimiz bu metinler, aynı zamanda bu mirası sağlıklı bir şekilde değerlendirebilme imkânı sunması açısından da yüksek bir etik duyarlılığın ürünüdür[4]. Söz konusu ilke ve esasların "değer" cinsinden tarif edilmesi de bu tür bir duyarlılığın ifadesi olarak okunabilir. Evrensellik iddiası taşıyan bir takım etik standartlar niteliğindeki bu ilke ve esasların derlenip yazıya geçirilmiş olması, yargı etiği metinlerinin de tıpkı uluslararası ve uluslar üstü insan hakları belgeleri gibi, "insan onuru" fikrinin hayata geçirilmesinde etkili bir vasıta olacağı temennisiyle hazırlandığını göstermektedir[5].

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen yargı etiğini teorik veçheleriyle ele alan çalışmaların nispeten az ve yetersiz olduğu da bir gerçektir. Bu alandaki eserlere bakıldığında, daha çok *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* başta olmak üzere mevcut yargı etiği metinlerinin ve bu metinlerde yer alan ilkelerin ulusal ve uluslararası düzeydeki karşılıklarının incelenmesiyle sınırlı oldukları görülmektedir. Hâlbuki sadece yargı etiği değil, diğer meslek etikleri de özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında etik disiplini içerisinde ortaya çıkan gelişmeler ve tartışmalar bilinmeden yeterince anlaşılamaz. Bugün "pratik etik"[6] veya "uygulamalı etik"[7] tabir edilen araştırma alanının bir devamı niteliğindeki meslek etiklerinin felsefi dayanağını oluşturan etik teorilerinin özellikleri, meslek etikleri üzerindeki etkileri, güçlü ve zayıf yönleri tartışılmazsa yargı etiği kendisinden beklenen rehberlik işlevini yerine getiremez[8].

Diğer taraftan, yine *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* örneğinden hareketle yargı etiği metinlerine biraz daha yakından bakıldığında, hâkimlerden uymaları beklenen "bağımsızlık", "tarafsızlık", "doğruluk", "dürüstlük", "eşitlik", "ehliyet ve özen" vb. temel yargı etiği ilkelerinin yukarıda da belirtildiği üzere "değer" olarak tarif edildiği görülmektedir. "Değer" olarak tarif edilen bu ilke ve esaslar, aynı zamanda birer karakter özelliği olarak da yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle günümüz yargı etiği metinlerinde yer alan ve evrensellik iddiasıyla karşımıza çıkan etik davranış standartları, hâkimlerin bazı karakter özellikleri taşıması gerektiği veya en azından bu standartların hayata geçirilebilmesi için belirli karakteristik özelliklere sahip hâkimlere ihtiyaç olduğu fikrinden neşet eder. Bu fikir ise bizi ister istemez erdem etiğine götürür. Bu açıdan bakıldığında yargı etiği ile erdem etiği arasında çok yakın bir ilişki vardır. Nitekim günümüzde yargı etiği ile erdem etiği arasındaki bu ilişkiye odaklanan eserlerin sayısı gittikçe artmaktadır[9].

---

[4] Hakikaten de özellikle *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* söz konusu olduğunda bu ilkelerin neredeyse tamamının hukuk tarihinde izlerini bulmak mümkündür. Roma Hukuku, Kilise Hukuku veya İslâm Hukuku gibi gelişmiş hukuk sistemlerinin hepsinde, yargı faaliyetini yerine getiren kişilerin bir takım kural ve kaidelere uyması gerektiği kabul edilmiştir. Yargı etiğinin Roma Hukuku'ndaki izdüşümleri için bkz. Sevgi Kayak, 'Roma Yargı Düzenine Hâkim Olan Etik Değerler' içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023). Osmanlı Hukuku'nun yargı etiği bağlamında değerlendirilmesi için bkz. Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, 'Osmanlı Devleti Hukuk Sistemi'nin Günümüz Hâkimlik Meslek Etiği İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi', içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023); Mustafa Avcı, 'Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği' (2016) 27 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 33.

[5] "İnsan onuru" kavramı ile uluslararası ve uluslarüstü insan hakları belgeleri arasındaki ilişki için bkz. İoanna Kuçuradi, 'İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları', içinde İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları* (4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2018) 69-76; İoanna Kuçuradi, 'İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri', içinde İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları* (4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2018) 195-205; Elif Çelik, 'İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü' (2019) 9(2) Hacettepe HFD 282; Şule Şahin Ceylan, 'İnsan Hakları: Hukuk ile Ahlak Arasında' (2019) 2 MHFD 193, 210-217.

[6] "Pratik etik" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Peter Singer, *Pratik Etik* (N. Çatlı çev., İthaki Yayınları 2015); Harun Tepe, *Pratik Etik: Etiğin Pratik Sorunları* (BilgeSu Yayıncılık 2016).

[7] Etik literatüründe "pratik etik" yerine zaman zaman "uygulamalı etik" tabiri de kullanılmaktadır; bkz. Ahmet Cevizci, *Uygulamalı Etik* (2. Baskı, Say Yayınları 2016).

[8] Bir meslek etiği olarak yargı etiğinin ortaya çıkmasında rol oynayan tarihsel ve düşünsel gelişmeler için bkz. Sercan Gürler, 'Bir Meslek Etiği Olarak Yargı Etiğinin Felsefi Kaynakları', içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023).

[9] Yargı etiği ile erdem etiği arasındaki ilişkiyi vurgulayan eserlerin artması, aşağıda daha ayrıntılı ele alınacağı gibi daha temelde, erdemleri merkeze alan bir hukuk felsefesi yaklaşımının zamanla daha fazla taraftar bulmasının ve hukukun farklı alanlarına bu tür bir yaklaşımın tatbiki

Nitekim bu makalede de yargı etiği tartışmalarının daha anlamlı olabilmesi için felsefi bir zemine dayanması gerektiği kabulünden hareketle önce erdem etiğine dayalı bir yargı etiği yaklaşımının özellikleri ana hatlarıyla ele alınacak, ardından yargı etiğinin aynı zamanda bir yargılama teorisi olarak da yorumlanabileceği ileri sürülerek merkezinde erdemlerin, bilhassa da *phronēsis* erdeminin yer aldığı bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisinin yargı etiği tartışmalarına sağlayabileceği imkânlar gösterilmeye çalışılacaktır.

I. "Etik Bir İlişki"[10] Olarak Yargılama ve Hâkimlik Mesleği

A. Bir Meslek Etiği Olarak Yargı Etiği

Yargı etiği, kısaca, başta hâkimler olmak üzere yargı sürecinde görev alan kişilerin mesleklerini icra ederken karşılaştığı veya karşılaşabileceği etik sorunlar hakkında bir felsefi düşünme faaliyetidir. Hâkimlerin mesleki sorumluluk esaslarını konu alması bakımından yargı etiğinin, aynı zamanda, sayısı her geçen gün daha da artan meslek etiklerinden birinin adı olduğu da belirtilmelidir[11].

Belirli bir mesleğe mensup kişilerin o mesleğin icrasında uyması gereken ilke ve esaslar, bugün çoğu meslek için derlenip yazıya dökülmüş, bu mesleklerin her birine özgü ayrı birer meslek etiği kodu hazırlanmıştır. Her bir meslek mensubunun, salt o mesleğe mensubiyeti hasebiyle sahip olduğu yükümlülükleri gösteren bu yazılı belgeler, günümüzde "evrensellik" iddiası taşıyan etik davranış standartları getirmektedir[12].

Örneğin uluslararası katılımcılardan oluşan Yargıda Doğruluğun Güçlendirilmesine Yönelik Yargı Grubu'nun kabul ettiği ve yukarıda Giriş bölümünde adı geçen *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*, bu nitelikte bir belgedir ve hâkimlik mesleği için evrensel kabul edilen mesleki davranış standartlarına yer verir. "Bağımsızlık", "tarafsızlık", "doğruluk", "dürüstlük", "eşitlik" ve "ehliyet ve liyakat" olarak belirlenen bu davranış standartlarının her biri, yine yukarıda giriş bölümünde belirtildiği üzere birer "değer" olarak tarif edilmiştir. Her bir değer de önce bir "ilke" şeklinde düzenlenmiş, ardından paragraflar hâlinde bu ilkelerin uygulama alanı gösterilmiş, âdeta bu değer ve ilkeler "kural"laştırılmıştır. Böylece hâkimliklerin meslek hayatlarında karşılaşacakları etik sorunlar karşısında nasıl davranmaları gerektiği hususunda rehberlik edecek değer, ilke ve kurallardan müteşekkil evrensel bir metin vücuda getirilmiştir[13].

niteliğindeki çalışmaların yaygınlaşmasının doğal bir neticesidir. Çağdaş hukuk felsefesinde erdem kavramına dayalı bir hukuk teorisi inşa etme çabalarına bir örnek için bkz. Sercan Gürler, 'Çağdaş Ahlâk Kuramlarının Hukuk Felsefesine Yansımasına Örnek Olarak Lawrence Solum'un "Erdem Ahlâkına Dayalı Hukuk Kuramı"' (2007) 16 HFSA 141.

[10] Kişiler arasında yaşanan uyuşmazlıkları çözme mercii olarak hâkimlik, uyuşmazlığın tarafları arasındaki ilişkide nelerin yapılıp yapılmadığının tespitini, bu yapılanların veya yapılmayanların insani değerler açısından hesaba çekilmesini içerir. Değerlerle ilgili bu muhasebe neticesinde ise kişilerin hayatını doğrudan etkileyecek kararlar alınır. Bu da hâkimlik mesleğinin kaçınılmaz surette etik sorunlarla uğraşması gerektiği anlamına gelir. Bu manâda hâkimliğin "kendine özgü bir etik ilişki" olduğu, hâkimin icra ettiği faaliyetin, yani yargılamanın "etikle izah edilebileceği" ileri sürülebilir, Gülriz Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (Türkiye Felsefe Kurumu 2013) 143; İoanna Kuçuradi, *Ahlâk, Etik ve Etikler* (Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2019) 105-106.

[11] Gürler, 'Bir Meslek Etiği Olarak Yargı Etiğinin Felsefi Kaynakları' (n 9) 3.

[12] ibid.

[13] *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'nin çeviri metni için bkz. Türkiye'de Yargı Etiğinin Güçlendirilmesi Projesi, *Yargı Etiğine İlişkin Uluslararası Temel Standartlar* (Epamat 2017) 99-108.

B. Yargı Etiği İlkeleri ve Bir Karakter Özelliği Olarak Hâkimlik

Gerek *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri* olsun gerek *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri*[14], yargı etiği alanında karşımıza çıkan metinlere biraz daha yakından bakıldığında, "yargı etiği ilkeleri" olarak ifade edilen davranış standartlarının aslında hâkimlerde bulunması gerektiği düşünülen bir takım karakter özelliklerine işaret ettiği görülür. Diğer bir ifadeyle yargı etiği ilkeleri olarak isimlendirilen bu standartlar manzumesinin hayata geçirilebilmesi, büyük ölçüde hâkimlerin bunları kişiliklerinin birer parçası hâline getirmesiyle mümkündür[15]. Örneğin *Bangalor Yargı Etiği İlkelerinin Yorumu*'nda "bağımsızlık" değeri için işaret edilen "dışsal hiçbir baskı veya etki olmadan ve hiç kimsenin müdahalesinden korkmadan, hukuka ve delillere dayalı olarak dürüst ve tarafsız bir biçimde karar verme" şartı[16], "cesaret" olarak isimlendirebileceğimiz bir karakter özelliğini gerektirir. Keza kısaca "şahsi önyargı veya yanlılık taşımama" anlamına gelen "tarafsızlık" da[17] ancak kararlarını her türlü önyargıdan etkilenmeksizin verebilecek ölçüde "kendine hâkim olabilen" hâkimler için geçerlidir. Tıpkı bu iki değer gibi "dürüstlük", "mesleğe yaraşırlık", "eşitlik" ve "ehliyet ve özen" için de ancak hâkimlerin karakter özelliği hâline gelmesi durumunda bir anlam ifade edebileceği söylenebilir. Dolayısıyla yargı etiği ilkelerinin nihai amacının, bu değerleri hâkimlerin kişiliğinin birer parçası hâline getirmek olduğu ileri sürülebileceği gibi bu ilkelerin hayata geçirilebilmesi, ancak belirli karakter özelliklerine sahip hâkimlerin varlığıyla mümkündür de denilebilir. Hatta hâkimlerin sadece söz konusu değerleri birer karakter özelliği hâline getirmekle yetinmemesi, bizzat hâkimliğin bir karakter özelliği olduğu veya olması gerektiği dahi iddia edilebilir[18].

Yargı etiği ilkelerinin aynı zamanda hâkimlerde bulunması gereken birer karakter özelliği olduğu kabulü, ulusal düzeyde ortaya konan yaklaşımda da yansımasını bulur. Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu'nun kararlarına kısaca bir göz atmak dahi bunun için yeterlidir. Zira Kurul, önüne gelen başvuruları etik değerlendirmeye tabi tutarken yargı etiği ilkelerini çoğunlukla hâkimlerin karakter özellikleri olarak ele alır. Örneğin hediye alma, belirli yarışma programlarına katılma, birilerine referans olma vb. davranışların değerlendirilmesinde, yargı etiği ilkelerinin hâkimlerin kişiliğinin bir parçası olduğuna veya olması gerektiğine işaret edilir. Keza hâkimlerin fikir hürriyeti ve bu hürriyetin sınırları meselesi de hâkimlerde bulunması gereken karakter özellikleri ile irtibatlandırılarak tartışılır[19].

Bugün dünya genelinde kabul gören evrensel yargı etiği ilkelerinin aslında hâkimlerde aranan bir takım karakter özelliklerine karşılık geldiği veya belirli karakter özelliklerinin varlığını gerektirdiği, hatta bizatihi hâkimliğin bir karakter özelliği olduğu fikri, hâkimlik mesleğinin doğası itibariyle etik bir nitelik sergilediği anlamına gelir. Hâkimlik mesleğinin bu yönünü idrak etmemizi sağlayacak ve dolayısıyla yargı etiğine güçlü bir felsefi zemin tesis edecek teorik yaklaşım ise hiç şüphesiz erdem etiğidir.

---

[14] Yukarıda da belirtildiği üzere yargı etiğinin Türkiye'de yerleşmesi ve gelişmesi için Yargıtay'ın gerçekleştirdiği çalışmaların başında *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri*'nin hazırlanması gelir. Yargıtay Başkanlar Kurulu'nun önerisi üzerine Yargıtay Büyük Genel Kurulu tarafından 8 Aralık 2017'de kabul edilen *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri*, büyük ölçüde *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'yle örtüşür. İki belge arasındaki en önemli fark, *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'nde üçüncü değer olarak geçen "doğruluk", *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri*'nde "dürüstlük" şeklinde yer alırken, *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'nde dördüncü değer olan "dürüstlük", *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri*'nde "mesleğe yaraşırlık"la karşılanmış, yine *Bangalor Yargı Etiği İlkeleri*'nin sonuncusu olan "ehliyet ve liyakat", *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri*'nde "ehliyet ve özen" şeklinde düzenlenmiştir. *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri* için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Yargıtay Başkanlığı, 'Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri' <https://www.yargitay.gov.tr/documents/YargiEtigiIlkeleri.pdf>. E.T. 22.02.2025.

[15] Gürler, 'Bir Meslek Etiği Olarak Yargı Etiğinin Felsefi Kaynakları' (n 9) 16.

[16] Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (n 4) 39.

[17] ibid 57.

[18] Mecelle'nin 1792. maddesinde sayılan "hakîm", "fehîm", "müstakîm", "emîn", "mekîn" ve "metîn" olma vasıfları, hem bugünün evrensel yargı etiği standartlarıyla uyumlu olması, hem de bu makalede iddia edildiği üzere bu standartların aslında hâkimlerde bulunması gereken bir takım karakter özelliklerine karşılık geldiği düşüncesini gayet kısa ve öz bir şekilde ifade etmesi bakımından dikkate şayandır. Aynı yönde bir görüş için bkz. Avcı (n 5) 45-49; Yusuf Sancak, Emre Kıyak, 'Günümüz Türkçesiyle Mecelle'nin On Altıncı Kitabı Kitâbü'l Kazâ: Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme' (2014) 22(2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 45, 55-56.

[19] Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu'nun bu minvaldeki kararları için bkz. Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu (n. 3) 15, 29, 53, 66-67.

II. Bir Erdem Etiği Olarak Yargı Etiği

Bir felsefe dalı olarak etiğin özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında tekrar yükselişe geçmesinde pratik etik meselelerinin önem kazanmasının ve meslek etiklerinin ortaya çıkmasının rolü inkâr edilemez. 1970'li yıllardan itibaren birbirinin peşi sıra farklı meslek etikleri sökün etmiş ve nihayet 1980'ler ve 1990'lar boyunca bağımsız bir disiplin olarak meslek etiğinden bahsedilir olmuştur. Böylece bugünkü meslek etiği tartışmaları için hayli elverişli ve zengin bir ortam ortaya çıkmıştır[20]. Buna karşılık yargı etiği bu meslek etikleri kervanına nispeten geç katılmıştır. Sadece hâkim ve savcıların değil, avukat ve hukuk mesleğine mensup diğer kişilerin de uyması gereken etik standartların tespiti ve farklı mekanizmalar aracılığıyla hukuk sistemlerine dahil edilmesi, meslek etiği tartışmalarında erdem etiğinin etkisinin artmasıyla paralel bir gelişme göstermiştir. Meslek etiklerinin, erdem etiğinin birer tatbik sahası olarak görülmesi ise genel etik tartışmalarındaki gelişmelerin bir neticesidir. Nitekim 1980'ler ve 1990'lar boyunca modern etiğin iki ana kolu olan deontik etik ile sonuççu etiğe bir alternatif olarak erdem etiği öne çıkmış ve hatırı sayılır ölçüde taraftar bulmuştur. Bugün, hukuk mesleğinin neredeyse tarihi kadar eski olan ve tıpkı diğer meslekler gibi hukukçuluğun da son tahlilde belirli karakter özelliklerini gerektirdiği fikrine dayanan bir yaklaşımın tekrar önem kazandığı bir döneme tanıklık ettiğimiz ileri sürülebilir. İşte bu yaklaşım, büyük ölçüde erdem etiğine dönüşün de bir ifadesidir[21].

Yargı etiğini, erdem etiğinin tatbik sahalarından biri olarak yeniden tanımlamanın imkânı üzerinde düşünmeye geçmeden önce erdem etiğini kısaca tanıtmakta fayda vardır.

A. Ana Hatlarıyla Erdem Etiği

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerin başında gelen ahlâkiliğin doğasını araştıran bir felsefi düşünme faaliyeti olarak etiğin en eski ve köklü geleneklerinden biri, ilk sistematik örneğine Eski Yunan'da rastladığımız erdem etiğidir. Bununla birlikte erdem fikrine dayalı bir ahlâkilik anlayışı, hemen hemen her kültür havzasında karşılık bulmuştur. Hatta bugün bile sıradan insanın ahlâktan anladığı, "ahlâk" kelimesinin pek çok dilde aynı olan karşılığının da ifade ettiği gibi karakter, huy, mizaç, yaratılış, şahsiyet vb.'dir[22]. İşte erdem etiği de birer karakter özelliği olan erdemleri merkeze koymak suretiyle insanlığın ortak bilincinin bir ifadesi niteliğindeki bu ahlâk tanımını kendisine esas alır.

1. Çağdaş Ahlâk Felsefesi ve Erdem Etiği

Etik tarihinin ta başından itibaren varlığını devam ettiren bu kadar eski ve köklü bir etik geleneği, modern ahlâk felsefesindeki Kantçı ve faydacı yaklaşımların hâkimiyeti karşısında uzun bir süre geri planda kalmış, hatta unutulmaya yüz tutmuştur. Erdem etiğinin maruz kaldığı bu menfi tutum, ancak 1950'lerden itibaren değişmeye başlamıştır. Neredeyse bütün ahlâk felsefecilerinin ittifakla kabul ettiğine göre erdem etiğinin yeniden gündeme gelişi, İngiliz filozof Elizabeth Anscombe'un 1958'de yayınlanan "Modern Moral Philosophy" isimli makalesiyle olmuştur. Kantçı ve faydacı etiğe itiraz sadedinde yazdığı bu makalede Anscombe, insan psikolojisini konu alan sağlam felsefi çalışmalar ortaya konmadıkça ahlâk felsefesi yapılamayacağını söyler. "Ödev" veya "yükümlülük" gibi ahlâki kavramların bugün için bir işlevinin kalmadığını, hatta etik düşünmeye zarar verdiğini ileri süren Anscombe'a göre, çağdaş ahlâk felsefesi, "iyi", "karakter", "yetkinlik"

[20] Meslek etiklerinin ortaya çıkışında rol oynayan gelişmeler için bkz. Göran Collste, 'Applied and Professional Ethics' (2012) 19(1) Kemanusiaan 17.

[21] Bir meslek etiği olarak yargı etiğinin gelişimi ve erdem etiğiyle ilişkisi için bkz. Gürler, 'Bir Meslek Etiği Olarak Yargı Etiğinin Felsefi Kaynakları' (n 9) 10-16.

[22] "Ahlâk" kelimesinin ve bu kelimenin felsefe literatüründeki karşılığı olan "etik"in farklı dillerdeki etimolojik karşılıkları için bkz. Sercan Gürler, *Ahlâk ve Adalet* (Legal Yayıncılık 2007) 16.

ve "erdem" gibi Aristotelesçi kavramlara geri dönmelidir[23]. Mezkûr makalenin yayınlanmasının ardından, felsefe dünyasında erdem etiğine yönelik gözle görülür bir ilgi ortaya çıkmış ve zaman içerisinde erdem etiği, Alasdair MacIntyre gibi filozoflar eliyle geliştirilmiş, nihayet Kantçılık ve faydacılığın yanı sıra, onlara alternatif teşkil eden en önemli çağdaş etik teorilerinden biri hâline gelmiştir[24].

Günümüzde birbirinden farklı erdem etiği anlayışları bulunsa da[25] bu anlayışların hepsinin ortaklaşa paylaştığı bir takım kabuller vardır ki bu kabulleri felsefi planda ilk kez sistematik hâle getiren Aristoteles olmuştur. Dolayısıyla modern erdem etiğini anlamanın yolu her şeyden önce başta Aristoteles olmak üzere Antik Felsefe'nin, özellikle de Sokratik okulun görüşlerine bakmaktan geçer[26]. Fakat yüzlerce yıl farklı ahlâki gelenekleri etkilemiş ve şekillendirmiş bir etik teorisini bütün ayrıntılarıyla incelemek bu makalenin sınırlarını aşacağından burada erdem etiği sadece ana hatlarıyla ele alınabilir.

Modern ahlâk felsefesinin ana akım iki yaklaşımından birisi deontolojik etiktir[27]. En önemli temsilcisi Kant olan deontolojik etiğe göre, etiğin konusunu sadece ahlâki açıdan neyin doğru veya yanlış olduğunu ifade eden yargılar oluşturur[28]. Deontolojik etik için "kurallar" ve "ilkeler" asli öneme sahiptir[29]. Sonuççuluk olarak isimlendirilen[30] diğer yaklaşımın tipik örneği ise faydacılıktır. Faydacılığa göre bir eylemin ahlâki değeri sonucuna göre belirlenir[31]; etiğin temel meselesi, eylemlerimizin arzu edilebilir sonuçlar doğurup doğurmadığını gösteren yargıların incelenmesidir[32].

Buna karşılık erdem etiğine göre etiğin temelinde, somut bir durumda belirli şekilde davranmaya bizi sevkeden ve böylelikle erdemli biri olup olmadığımızı gösteren karakter özelliklerimiz yer alır[33]. Erdem etiği için önemli olan, ne eylemlerimizin doğruluğu veya yanlışlığı yahut kural ve ilkelere uygunluğu, ne de sonuçlarının arzu edilip edilmeyeceğidir; erdem etiğinin asıl konusu birer karakter özelliği olan erdemler hakkındaki yargılardır[34]. Erdem etiği, erdemler hakkındaki yargılarımızın geçerliliğini, önceden tanımladığımız bir doğruluk ölçütüne dayandırmaz; bilakis bir eylemin doğruluğunu, o eylemi gerçekleştiren kişinin sahip olduğu karakter özelliklerinden türetir. Yani doğru eylem, ancak erdemlerle ilişkisi içerisinde ifade bulur[35].

Erdem etikçilerine göre etiğin esas meselesi, eylemlerimizin Kant'ın iddia ettiği gibi pratik aklın yasalarına uygunluğu veya faydacıların savunduğu gibi sonuçları itibariyle azami fayda ve asgari zarar doğurup doğurmadığı değildir. Keza erdem etiği, insanın ahlâki yaşamını, sadece ödevler ve bu ödevlere uygunluğu ifade

[23] G. E. M. Anscombe, 'Modern Moral Philosophy' (1958) 33(124) Philosophy 1. Bu makalenin Türkçe tercümesi için bkz. G. E. M. Anscombe, 'Modern Ahlak Felsefesi' (2020) 71 Felsefe Dünyası 281 (çev. Mehmet Sabır Şaybak).

[24] Modern ahlâk felsefesinde "erdeme dönüş" diyebileceğimiz bu gelişme için bkz. Rosalind Hursthouse, 'Virtue Ethics' (*Stanford Encyclopedia of Philosophy* 11 Ekim 2022) <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/> E.T. 23 Şubat 2025; Greg Pence, 'Virtue Theory' içinde Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics* (Blackwell 1993) 250-251; Roger Crisp, 'Modern Moral Philosophy and the Virtues' içinde Roger Crisp (ed.), *How Should One Live? Essays on the Virtues* (Clarendon Press 1996) 1-2; Daniel Statmen, 'Introduction to Virtue Ethics' içinde Daniel Statmen (ed.), *Virtue Ethics* (Georgetown University Press 1997) 3vd.; Julia Annas, 'Virtue Ethics' içinde David Copp (ed.), *The Oxford Handbook of Ethical* Theory (Oxford University Press 2006) 515vd.; Michael Slote, 'Virtue Ethics' içinde John Skorupski (ed.), *The Routledge Companion to Ethics* (Routledge 2010) 478vd.

[25] Günümüzde kendisini erdem etikçisi olarak adlandıran farklı felsefecilerin erdem etiği yaklaşımları için bkz. Slote (n 25) 481-484.

[26] Annas (n 25) 515-516.

[27] Bir etik teorisi olarak *deontolojik etik* için bkz. Nancy (Ann) Davis, 'Comtemporary Deontology', içinde Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics* (Blackwell 1993).

[28] Gregory Velazco y Trianosky, 'What is Virtue Ethics All About?' içinde Daniel Statmen (ed.), *Virtue Ethics* (Georgetown University Press 1997) 43.

[29] Slote (n 25) 478.

[30] Bir etik teorisi olarak *sonuççuluk* için bkz. Philip Pettit, 'Consequentialism' içinde Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics* (Blackwell 1993).

[31] Slote (n 25) 478.

[32] Trianosky (n 29) 46.

[33] Slote (n 25) 478. Ayrıca bkz. Berfin Kart Tepe, *Erdem Etiği: Aristotelesçi Kökenlerinden Günümüze* (Türkiye Felsefe Kurumu 2022) 28-35.

[34] Stateman (n 25) 7.

[35] Trianosky (n 29) 43, 44.

eden ilke ve kurallarla izah etmediği gibi eylemlerimizin sonucunda ortaya çıkan haz ve acı toplamıyla da izah etmez. Etiğin konusu ne sadece ödevlerimizdir, ne de haz-acı denklemine dayanan bir faydacı hesaplamadır. Erdem etikçileri için etiğin temel sorusu insanın ne yapıp yapmayacağı değil, nasıl yaşayacağıdır. Diğer bir ifadeyle etik, hangi hayatın yaşanmaya değer olduğunu araştıran bir felsefi düşünme faaliyetinin adıdır[36].

2. Erdem Etiğinin Kavram Dağarcığı

Yukarıda Kantçı ve faydacı etikten farklı yönleri ortaya konulan erdem etiğinin teorik çerçevesini oluşturan belli başlı kavramlar vardır. Erdem etiğinin iddialarını daha iyi anlayabilmek için bu kavramlara biraz daha yakından bakmak gerekir.

a. a. *Arete* – Erdem

Erdem etiğinin teorik çerçevesinin dayandığı sacayaklardan ilkini kuşkusuz *erdem* oluşturur. Erdem, kişinin sahip olduğu "takdire şayan" bir karakter özelliğidir[37]. Kişi, bu özelliğinin bir neticesi olarak somut bir durum karşısında nasıl düşünmesi, ne hissetmesi ve ne şekilde tepki vermesi gerektiği hususunda belirli bir eğilim sergiler. Yani kişi o somut durumda alıştığı üzere düşünür, hisseder ve eyler. Böyle ifade edildiğinde sanki birer alışkanlık gibi gözüken erdemler, kişiye, kararlarını akli bir gerekçeye dayanarak alma imkânı sunması bakımından alışkanlıklardan ayrılır. Zira kişiyi belirli şekilde düşünmeye, hissetmeye ve eylemde bulunmaya sevk eden bu özellikler, pratik akıl aracılığıyla kazanılır ve yine pratik aklın dahliyle hayata geçirilir. Örneğin dürüst bir kişinin somut bir durumda dürüstlük sergilemesi, iradesini bu yönde kullanmaya karar vermesiyle gerçekleşir. Bu karar, daha önce benzer durumlarda verilmiş benzer kararların âdeta mekanik bir şekilde ortaya çıkan zorunlu bir neticesi değildir; kişi, her bir tekil durumun kendine özgü nitelikleri hakkında düşünüp o durumda nasıl davranılması gerektiği bilgisine dayanarak kararını verir[38].

Yukarıda da belirtildiği gibi erdem bir karakter özelliğidir, fakat her karakter özelliği bir erdem değildir. Bir karakter özelliğinin erdem sayılması, yani övülen, beğenilen bir karakter özelliği olması, belirli bir değeri hayata geçirme kapasitesine sahip olması demektir. Diğer bir ifadeyle erdemlerin her biri kendine özgü bir değeri ifade eder. Bu anlamda örneğin adalet, cesaret, cömertlik ve nefsine hâkimiyet gibi erdem etiğinin sıkça zikrettiği erdemlerin her biri aynı zamanda birer değerdir[39]. Erdemli insanda var olduğu düşünülen bu değerler, o insanın hayatının bir bütün olarak değerli olmasını sağlar. Erdemlere sahip olarak yaşanan bir hayat, yaşanmaya değer bir hayattır. Erdemli insan, yaşanmaya değer bir hayat süren insandır[40].

Peki, bu nasıl bir hayattır? Bu soruya verilecek cevap, karşımıza erdem etiğinin sacayaklarından ikincisini, yani *eudaimonia* kavramını çıkarır.

---

[36] Nitekim günümüzün önde gelen erdem etikçilerinden Roger Crisp'in editörlüğünü üstlendiği, erdem etiği perspektifinden teorik ve pratik farklı meselelerin ele alındığı makalelerden oluşan derleme kitabın başlığı "İnsan Nasıl Yaşamalı?" ["How Should One Live?"] şeklindedir. Bu başlık erdem etiğinin özünü ifade etmesi açısından son derece manidardır, bkz. Roger Crisp (ed.), *How Should One Live? Essays on the Virtues* (Clarendon Press 1996).

[37] Linda Zagzebski, 'Intellectual Virtues: Admirable Traits of Character' içinde Heather Battaly (ed.) *The Routledge Handbook of Virtue Epistemology* (Routledge 2019) 26; Liezl Van Zyl, *Virtue Ethics: A Contemporary Introduction* (Routledge 2019) 19; ayrıca bkz. Kart Tepe (n 34) 29.

[38] Hursthouse (n 25); Annas (n 25) 516.

[39] Bilindiği üzere Aristoteles erdemleri kendi içerisinde ikiye ayırır: "karakter erdemleri" ve "düşünce erdemleri". Karakter erdemleri, aynı zamanda "ahlâki erdemler" olarak da isimlendirilir ve alışkanlıkla kazanılır. Her biri, insanın sahip olduğu birer karakter özelliğine karşılık gelen ahlâki erdemler, insanın eylem alanıyla, pratik meseleler hakkındaki kararlar ve tercihleriyle ilgilidir. Buna karşılık düşünce erdemleri, doğuştan gelir veya eğitimle kazanılır ve insanın doğru düşünebilmesini sağlayan özelliklere işaret eder. Her biri iki aşırı uç arasında orta olanı ifade eden karakter erdemlerinin belli başlıları "cesaret", "ölçülülük" ve "adalet"tir. Düşünce erdemleri ise *sophia* ("teorik akıl yürütme becerisi") ve *phronēsis* ("pratik akıl yürütme becerisi") olarak sayılabilir. *Sophia*, teori alanında kişinin yetkinleşmesini, soyut ve bilimsel düşünmesini sağlarken, *phronēsis* pratik meseleler hakkında karar verirken amaçlar ile araçlar arasında doğru irtibat kurmayı mümkün kılar. Hem karakter erdemlerinin hem de düşünce erdemlerinin yokluğu ise kişiyi mutluluk amacından saptırır ve iyi bir hayat yaşamasını engeller, Aristotle, *The Nicomachean Ethics* (David Ross çev., Oxford University Press 2009) 1103a 23vd.; Lawrence B. Solum, 'The Virtues and Vices of a Judge: An Aristotelian Guide to Judicial Selection' (1988) 61 Southern California Law Review 1735, 1738-1739. Karakter erdemleri ile düşünce erdemleri arasındaki ilişki için bkz. Michael S. Brady, 'Moral and Intellectual Virtues' içinde Nancy E. Snow (ed.), *The Oxford Handbook of Virtue* (Oxford University Press 2018).

[40] Annas (n 25) 519-520.

b. *Eudaimonia* – Mutluluk

Sadece Türkçe'ye değil diğer dillere de çevrilmesi zor bu Eski Yunanca kelime, en geniş anlamıyla insanın maddi ve manevi açıdan gelişmesi neticesinde eriştiği bir ruh hâli olarak tanımlanabilir. Dar anlamda kısaca "mutluluk" diyebileceğimiz bu kelime, erdemli kişinin yaşadığı hayatın bir niteliğini ifade eder[41]. Erdem etiğine göre insan, hayatını, başına gelen bir kötülük veya maruz kaldığı bir hastalık gibi geçip gitmesini, sona ermesini bekleyerek, tamamen edilgen bir tavır içerisinde yaşamaz. Bu anlamda hayat, sadece ölümün karşıtı değildir. İnsan, hayatını belirli bir amaç doğrultusunda, daha doğrusu bizatihi bir amaç veya başka bir ifadeyle ideallerini gerçekleştirmenin bir imkânı olarak yaşar. Uğruna yaşanılması gereken bir idealin hayata geçirilmesi ise kişiyi mutlu kılar. İnsan sırf yaşamış olmak için değil, mutlu olmak için yaşar[42]. O yüzden "Falan kişinin mutlu bir hayatı vardı." denir. İşte bu mutluluk hâli de *eudaimonia* olarak adlandırılır[43]. Erdemler de bu amacın gerçekleşmesini sağlayan karakter özellikleridir. Yani ancak erdemli bir hayat, yaşanmaya değer bir hayattır ve ancak bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde bu tür bir hayat kişiyi mutlu kılar; kişi, mutlu bir hayat sürmüş olur[44].

Yukarıda da belirtildiği gibi erdem etiği, Kantçı etiğin vurguladığı kural ve ilkelere de faydacılığın savunduğu fayda-zarar hesabına da başvurmadan etiği temellendirmeye çalışır. Bu yönüyle de günümüzde sık sık eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin odağında iyi bir insan olmak, iyi bir hayat sürmek, erdem sahibi olmak gibi ideallerin, kendi başlarına tercihe şayan olsalar da herhangi bir somut durumda kişinin nasıl davranması gerektiğini göstermekte yetersiz kalacağı iddiası yer alır. İlk bakışta haklı gibi görünen bu eleştiriyi cevaplamak, erdem etiğinin üçüncü sacayağı olan *phronēsis*'i anlamaktan geçer.

c. *Phronēsis* – Pratik Akıl Yürütme Becerisi

Yine Eski Yunanca kökenli olan bu kelime, Türkçe'ye "ihtiyat" veya "aklıbaşındalık" şeklinde çevrilmektedir[45]. Bu makalenin konusunu da yakından ilgilendiren *phronēsis* kavramı, yukarıda da işaret edildiği üzere Aristotelesçi erdemler şemasında "düşünce erdemleri" arasında yer alır[46]. Tümel olana özgü

---

[41] Hursthouse (n 25). Her ne kadar erdem etikçileri arasında buradaki "mutluluk" hâlinin tam olarak neyi içerdiği konusunda bir ittifak olmasa da anlık, gelip geçici hazlardan oluşan, tamamen öznel bir duygu değil de ömür boyu süren ve kişinin karakterine işlemiş bir hayat tarzı olduğu yönünde yaygın bir kabul vardır; bkz. Van Zyl (n 38) 38-40.

[42] Mark Lebar, 'Eudaimonism' içinde Nancy E. Snow (ed.), *The Oxford Handbook of Virtue* (Oxford University Press 2017) 470-471.

[43] Aristoteles'e göre her bir insan faaliyetinin amacı bir iyiye ulaşmaktır. Bu anlamda bazı iyiler, diğer başka iyiler için birer araçtır. Buna karşılık öyle bir iyi vardır ki başka herhangi bir iyiye ulaşmak için bir araç değil, bizatihi kendisi bir amaçtır. O da mutluluktur. Her insan nihai olarak bu amaca, yani mutluluğa ulaşmayı ister, Aristotle (n 40) 1094a, 3. Ayrıca bkz. ibid 1176b, 192-193.

[44] Annas (n 25) 520.

[45] Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* isimli eserinin VI. Kitabı *phronēsis* kavramına tahsis edilmiştir. Mezkûr eserin mevcut Türkçe çevirilerine bakıldığında bu kavramın "ihtiyat" veya "aklıbaşındalık" olarak karşılandığı görülmektedir. *Phronēsis* kavramının "ihtiyat" olarak karşılandığı çeviri için bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (Zeki Özcan çev., Sentez Yayıncılık 2014) 275-315. Bu kavrama "aklıbaşındalık" karşılığının verildiği çeviriler için bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (Saffet Babür çev., BilgeSu Yayıncılık 2012) 115-129; Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (Furkan Akderin çev., Say Yayınları 2014) 129-144. Aristoteles hakkındaki Türkçe ikincil literatürde ise "basiret", "pratik bilgelik" veya "pratik hikmet" kelimeleri de kullanılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla her ikisi de Sayın Prof. Dr. Hakan Poyraz'ın danışmanlığında yazılan doğrudan konuyla ilişkili iki ayrı tezden birinde "basiret", diğerinde ise "pratik bilgelik" tabiri kullanılmıştır. "Basiret" çevirisi için bkz. Ender Büyüközkara 'Aristoteles'te Ahlakın Bilgisel Temeli' (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010). "Pratik bilgelik" çevirisi için bkz. Tufan Çötok, 'Aristoteles Ahlakının Kurucu Erdemi Olarak Phronesis' (Doktora Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011). *Phronēsis*'in karşılığı olarak "pratik hikmet"in kullanıldığı diğer bir kaynak için bkz. Aliye Çınar, 'Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'inde Pratik Hikmet Kavramı ve Günümüz Açısından Önemi' (2007) 16(1) Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi 171. Makale boyunca lafzi karşılığı olmasından ziyade kavramın anlamını en geniş hâliyle ifade etmesi sebebiyle "pratik akıl yürütme becerisi" tabiri tercih edilmiş, zaman zaman da *phronēsis* kelimesi aynen kullanılmıştır.

[46] Aristoteles, *Nikomahos'a Etik*'in VI. Kitabı'nda "düşünce erdemleri"ni belirli bir *telos* (gaye) fikri çerçevesinde izah etmiştir. Buna göre düşünce erdemleri, insan ruhunun akli kısmının gayesine uygun işlemesini sağlayan nitelikleri ifade eder. Aristoteles'e göre aklın gayesi ise hakikatin bilgisine ulaşmaktır. Fakat iki tür hakikat vardır: mümkün hakikatler ve zorunlu hakikatler. Zorunlu hakikatlere, matematik, geometri ve astronomi alanının önermeleri örnek gösterilebilir. Buna karşılık mümkün hakikatler, belirli bir durumda nasıl davranılması gerektiğini veya belirli bir eşyanın nasıl üretilebileceğini gösteren hakikatlerdir. Bu iki farklı hakikat türüne paralel olacak şekilde akıl da iki farklı alt kısma ayrılır. Aklın zorunlu hakikatlerin bilgisini veren kısmına "teorik akıl", mümkün hakikatleri veren kısmına ise "pratik akıl" denir. Aristoteles, pratik aklın işleyişinde arzuların rolü olduğunu söyler. Diğer bir ifadeyle teorik akıldan farklı olarak pratik aklın hakikate ulaşabilmesi için kişinin ahlâken doğru arzuları hissetmesi gerekir. Aklın bu iki kısmının her birine ait farklı erdemler vardır ki Aristoteles'in "düşünce erdemleri" olarak isimlendirdiği erdem kategorisi, aklın işte bu iki kısmına ait farklı erdemlerin hepsini ifade eder. Buna göre teorik aklın erdemleri, "bilimsel bilgi" [epistēmē], "sezgisel bilgi" [nous] ve "teorik bilgelik" [sophia] olarak karşımıza çıkarken, pratik aklın erdemleri teknik beceri [technē] ve "pratik akıl yürütme becerisi" veya "pratik bilgelik" [phronēsis] olarak isimlendirilir, Aristotle (n 40) 1139a 102vd. Ayrıca bkz. Heather Battaly, 'Intellectual Virtues' içinde Stan van Hooft (ed.), *The Handbook of Virtue Ethics* (Acumen 2014) 177, 178-181.

bilgiyi veren teorik düşünmeden farklı olarak tikel olanla ilgilenen *phronēsis*, kişinin, içinde bulunduğu somut durumun gerektirdiği şekilde eylemde bulunmasını sağlayan bir beceri olarak tarif edilebilir[47]. Sahip olduğu bu beceri aracılığıyla kişi, fiili olan ile ideal olan arasında irtibat kurar ve kararını ona göre verir. Bu açıdan bakıldığında erdem etiği için kişinin somut koşullar altında hangi eylemi gerçekleştirmesi gerektiği, aynı koşullarla karşılaşan erdemli bir kişinin nasıl davranacağına göre belirlenir. Erdem etiğine göre ahlâki açıdan doğru olan eylem, soyut ve genel bir "doğru" tanımı ve bu tanımdan hareketle oluşturulacak evrensel bir formüle müracaatla belirlenmez. Zira erdem etiği, yukarıda da ifade edildiği gibi kişinin içinde bulunduğu somut durumun gereklerini, muhatap olduğu toplumsal, tarihsel ve kültürel koşulları dikkate almayı salık verir. Kişi, bu koşullardan hareketle ideal olanı tespit edecek ve ona uygun davranacaktır. Kişinin, somut bir durumda vereceği ahlâki kararın tespitinde, mevcut olan ile ideal olan arasında bağlantı kurmasını sağlayacak bir akıl yürütme becerisine ihtiyaç vardır ki bu beceri, *phronēsis* terimiyle ifade edilir[48].

Aristotelesçi anlamda *phronimos* olan, yani pratik akıl becerisi gelişmiş bir hâkimin yargılama faaliyeti sırasındaki akıl yürütme şeklinin yargı etiği bağlamında değerlendirilmesine geçmeden önce erdem etiğinin meslek etiği tartışmalarındaki yerine ve mesleki rollerle ilişkisine bakılabilir.

B. Mesleki Roller ve Erdem Etiği

Etik alanında çalışan çağdaş felsefecilerin "rol yükümlülükleri" ismini verdiği bir yükümlülük türü vardır ki kişilerin ebeveynlik, öğretmenlik, doktorluk veya vatandaşlık gibi toplumsal yahut mesleki rollerinden kaynaklanan ahlâki ödevleri ifade eder. İnsan, doğası gereği toplumsal bir canlıdır ve yaşamının hemen hemen her ânında kurumlarla iç içedir. Bu kurumlarca belirlenen bazı işlevlerin yerine getirilmesi sırasında kişiler açısından bir takım hak ve yükümlülükler doğar. Rol yükümlülükleri, kurumlar nezdinde bağlayıcılığı olan işte bu ahlâki gerekliliklerin bir ifadesidir. Kişiler için ahlâki yükümlülükler doğuran bu toplumsal kurumlar arasında bilhassa aile, meslek ve siyaset öne çıkar. Dolayısıyla toplumsal roller denildiğinde akla her şeyden önce ailevi, siyasi ve mesleki roller gelir[49]. Nitekim anne veya baba olan bir kişiden çocuklarına karşı bir takım davranışlar sergilemesi beklenir. Keza belirli bir siyasi bünyenin içerisinde yaşayan, örneğin bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kişinin vatandaş olmaktan kaynaklanan yükümlülükleri olduğu varsayılır. Bir mesleğe mensup olanların yükümlülükleri ise bu makale açısından üzerinde durulması gereken en önemli yükümlülüklerdir. Zira erdem etiğinin mesleki roller ve meslek etiği tartışmalarına katkısını bu noktadan görebilmek mümkündür.

Her mesleğin, mensuplarından beklediği farklı roller söz konusu olduğundan kişinin rol yükümlülükleri, mesleğinin kendine özgü niteliklerine göre belirlenir. Bununla birlikte sıradan insanın gündelik hayatta karşılaştığı ahlâki sorunların çözümünde başvurulan yükümlülükler ile belirli bir mesleğe ait ahlâki yükümlülükler zaman zaman çatışabilir. Örneğin bir hâkimden, bakmakta olduğu bir davanın taraflarından birine karşı tarafgir davranmaması beklenirken, aile fertlerine de aynı tarafsızlıkla muamele etmesi beklenmez. Dolayısıyla rol yükümlülükleri üzerinde çalışan etikçileri en fazla uğraştıran meselelerin başında, sağduyuya dayanan gündelik ahlâki kabullerimiz ile belirli meslekleri icra eden kişilerin o mesleğe mensup olmak bakımından uymakla yükümlü olduğu ahlâki standartlar arasında ortaya çıkabilecek muhtemel çatışmalar

[47] Van Zyl (n 38) 78. Ayrıca bkz. C. D. C. Reeve, *Practices of Reason: Aristotle's Nicomachean Ethics* (Clarendon Press 1992) 73-79.

[48] Annas (no 25) 524-525; Hursthouse (n 25). Kişinin, düşünceleri ile eylemleri arasında bir bağ tesis etmeye yönelik sürekli bir eleştirel tavır içerisinde olması anlamına gelen *phronēsis*, bu anlamıyla monolojik değil dialojik bir bilgi ve kavrayışı ifade eder, Sezgin Seymen Çebi, 'Aristoteles'te Phronesis Kavramı ve Modern Hukukta Muhakeme' (2015) 2(6) Hukuk Kuramı 1, 10.

[49] Michael O. Hardimon, 'Role Obligations' (1994) 91(7) The Journal of Philosophy 333, 333-334; W. Bradley Wendel, 'Three Concepts of Roles' (2011) 48 San Diego Law Review 547, 555. Ayrıca bkz. Fatma İrem Çağlar Gürgey, *Hukuk Etiği: Felsefi Hukuk Etiği - Hukuk Meslek Etiğine İlişkin Yazılı Standartlar* (On İki Levha Yayıncılık 2024) 61-66.

gelir[50].

Bu bağlamda erdem etiğinin temel kabulleri, yukarıda işaret edilen türden çatışmalarla ilgili tartışmaların seyri açısından bakış açımızda önemli bir değişime vesile olabilecek niteliktedir. Zira erdem etiği, bir önceki başlık altında da belirtildiği üzere soyut ve genel ilke ve esaslardan ziyade insanın bir bütün olarak hayatını nasıl yaşaması gerektiği sorusu etrafında şekillenir. Erdem etiği için önemli olan, insanın karakterinin gelişimidir. Bu gelişim için de bir takım erdemlere ihtiyaç vardır. Bu bağlamda meslek sahibi olma da insanın hayatı için son derece önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Dolayısıyla mensubu olduğu mesleğe ait rollerin gereğini yerine getirmek, insan için ahlâki bir sorumluluktur. İşte erdem etiğinin mesleki roller ve dolayısıyla meslek etikleriyle kesiştiği nokta tam da burasıdır. Bu manâda erdem etiği, belirli bir mesleğe mensup olanların uyması gereken soyut ve genel ilkelerin tespitiyle değil, o mesleğin en iyi şekilde icra edilebilmesi için gerekli kişilik özelliklerinin nasıl oluşturulacağıyla ilgilenir. Bu ilgisi de kaçınılmaz olarak mesleki roller ile bu rollere ait erdemler hakkında bir sorgulamayı gündeme getirir. Bu yönüyle de erdem etiği, Kantçı ve faydacı etiklere alternatif bir yaklaşım sunar. Zira Kantçı ve faydacı etiklerin, mesleklerin icra edilmesi sırasında karşılaşılan sorunlarla nasıl başedileceği hususunda önerdiği çözümler hayli soyut ve geneldir; gündelik hayatın somut gerçekliğini izah etmede yetersiz kalır. Hâlbuki bir taraftan kişilerin mesleklerini icra ederken muhatap oldukları somut koşulları, diğer taraftan da mensubu oldukları mesleğin gayesini ve dolayısıyla mesleklerini en iyi şekilde nasıl icra edeceklerini gösteren mesleki ideallerini dikkate almayı tavsiye eden erdem etiği, meslek etiklerinin dayandığı en gerçekçi yaklaşım olmaya adaydır[51].

Sonuç itibariyle erdemleri merkeze alan bir meslek etiği yaklaşımı, kişilerin mesleki rollerinden kaynaklanan ahlâki yükümlülüklerini izah etmede, diğer etik teorilerine nispetle daha açıklayıcı ve kuşatıcı olma iddiasındadır. Bu açıdan bakıldığında, yargı etiğinin erdeme dayalı bir meslek etiği olarak işlevini daha sağlıklı yerine getirebilmesi için hâkimlerin sadece karakter erdemlerini değil düşünce erdemlerini de dikkate alması gerektiği izahtan varestedir. Hâkimlerin sahip olması gereken düşünce erdemlerinin başında yukarıda da belirtildiği gibi *phronēsis* gelir. *Phronēsis* erdeminin hâkimler bakımından taşıdığı önem ise ancak erdem merkezli bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi bünyesinde gördüğü işleve bakılarak anlaşılabilir.

III. Erdem Merkezli Bir Hukuki Akıl Yürütme ve Yargılama Teorisi İçin Taslak

Çağdaş analitik hukuk felsefesinin bağrındaki semantik iğneyi[52] çıkartmaya çalışırken Dworkin'in, hukuk felsefesi tartışmalarının seyrini değiştirdiğinin farkında olduğunu tahmin etmek zor değil. Neyin hukuk olup olmadığı, diğer bir ifadeyle hukuki geçerliliğin ne anlama geldiği konusunda bize yol gösterecek ortak bir ölçütün varlığından bahsedilemeyeceğini iddia etmekle Dworkin, aslında hukuk felsefesine yeni bir istikâmet tayin etmiş oldu. Dworkin'e göre hukuk felsefesi, herhangi bir somut olaya uygulanacak hukuk kuralının hukukilik niteliği taşıyıp taşımadığını, yani geçerli olup olmadığını tespit için kullanılan önermelerin doğruluğunun, "hukuk" kelimesinin anlamına müracaatla belirlenmesi faaliyetinden ibaret değildir. Zira bir hukuki önermenin doğruluğunu test edebileceğimiz ölçütü veren, herkesin üzerinde uzlaşabileceği tek bir hukuk tanımı yoktur. Dolayısıyla hukuku konu alan bir felsefi düşünme faaliyeti, hukuk kavramının nihai tanımına dair betimleyici değil, hukukun ne olması gerektiğini dikkate alan *yorumlayıcı* bir faaliyet olmalıdır.

[50] Çağlar Gürgey (n 50) 63. Rol yükümlülükleriyle ilgili bu çatışma ihtimaline ilişkin farklı örnekler için bkz. David Luban, 'Professional Ethics' içinde R. G. Frey, Christopher Heat Wellman (ed.), *A Companion to Applied Ethics* (Blackwell Publishing 2005) 585-588. Bu çatışmalı durumların nasıl aşılacağına ilişkin belli başlı teorik öneriler için bkz. Wendel (n 50) 547-555.

[51] Justin Oakley, Dean Cocking, *Virtue Ethics and Professional Roles* (Cambridge University Press 2001) 1-3.

[52] Dworkin, "semantik iğne" tabirini, çağdaş analitik hukuk felsefesi teorilerine, bilhassa da en gelişmiş versiyonunu Hart'ta gördüğümüz hukuki pozitivizme atfettiği kusurlu yaklaşımı ifade etmek amacıyla kullanır; bkz. Ronald Dworkin, *Law's Empire* (Harvard University Press 1986), 45-46. Bu eserin Türkçe tercümesi için bkz. Ronald Dworkin, *Hukukun Hükümranlığı* (Ertuğrul Uzun çev., Islık Yayınları 2025).

Hukukun ne olması gerektiği ise ancak hukukun uygulamasına bakılarak tespit edilebilir. Bu da hukuk felsefesinin asıl konusunun hukuki karar alma süreçleri olduğunu gösterir. Yani artık hukuk felsefecileri âdeta bir hukuk uygulamacısı gibi düşünmeli, hukukun ne olduğuna değil de ne olması gerektiğine hukukun uygulamada ortaya çıkan niteliklerini dikkate alarak karar vermelidir. Bu faaliyet ise kaçınılmaz olarak *yorum yapmayı* gerektirir[53].

Hukukun bütünüyle bir yorum faaliyeti olup olmadığı bir yana, yorumun bilhassa yargılama sürecindeki rolüne dikkat çekmekle Dworkin'in yaklaşımı[54], topyekûn hukuk felsefesini yargılama teorisine indirgeme riski taşımasına rağmen[55] hukuki karar alma süreçlerinin hangi akli ilkelere tabi olduğu konusundaki normatif tartışmalara ivme kazandırmıştır. Bilhassa pratik akıl yürütme becerisine yönelik vurgusu itibariyle erdem etiğinin, genel olarak hukuk felsefesine, özel olarak da yargılama teorisine katkısı işte bu tartışmalar bağlamında daha iyi anlaşılabilir.

A. Çağdaş Hukuk Felsefesinde Erdemlere Dönüş

Bir hukuki uyuşmazlığın çözümünde hukukun neyi gerektirdiğine karar vermek, o hukuki uyuşmazlığa yol açan olaylar bütününün "hukuki açıdan öne çıkan özelliklerini" doğru değerlendirmekle mümkündür. Hayli karmaşık olan bu değerlendirme işi farklı aşamalardan oluşur. Söz konusu olaylar bütününü oluşturan unsurları belirli bir düzen içerisinde ele alıp sağlam hukuki argümanlar inşa etmek, bu sürecin en önemli aşamasıdır[56].

Daha önce de işaret edildiği gibi bu tür bir argümantasyon faaliyeti, bizi kaçınılmaz olarak hukuki akıl yürütmenin doğası hakkında düşünmeye götürür. Zira hukuki akıl yürütmenin tabiri caizse kalbinin attığı yer yargılamadır. Dolayısıyla hukuki akıl yürütmenin doğasını anlamak için kapsamlı ve tutarlı bir yargılama teorisine ihtiyaç vardır. Yargılama teorisi, yargılama faaliyetinin gerçekleştirilmesinde rol alan kişilerin, bilhassa da hâkimlerin yargılama süreci boyunca verdiği her türlü kararın aklen nasıl gerekçelendirilebileceğini, yani kısaca meşruiyet kıstaslarını inceler. Bu inceleme, bir yandan tarafsızlık, tutarlılık, öngörülebilirlik ve adalet gibi söz konusu kararların uyması gereken etik ilkeler hakkında düşünmeyi içeren normatif bir

[53] Dworkin'in analitik hukuk felsefesine alternatif olarak geliştirdiği "yorum olarak hukuk" yaklaşımının en bütünlüklü hâli *Law's Empire*'da yer alır. Mezkûr eserinin ilk bölümünde Dworkin, "semantik hukuk teorileri" ismini verdiği çağdaş Anglo-Amerikan hukuk teorilerini eleştirir. Her ne kadar bu teoriler arasında hukuki realizm ve doğal hukuk teorisi de yer alsa Dworkin'in asıl hedefi John Austin ve bilhassa da kendi hocası Hart'ın temsil ettiği hukuki pozitivizmdir. Dworkin'e göre analitik hukuk felsefesi, "hukuk" kelimesinin herkes tarafından kabul edilmiş genel geçer bir tanımı olduğunu, bu tanımın, kelimenin hem anlamını hem de kullanım esaslarını belirlediğini kabul etmek ve hukuka dair her türlü teorik faaliyette bu tanımı merkeze almak gibi eksik ve hatalı bir bakış açısıyla malûldür. Zira semantik teorilerin iddiasının aksine, hukuk kavramının anlamını kuşatabilmek için üzerinde uzlaşılmış sözlük tanımlarından fazlası gerekir. Bu gereklilik, Dworkin'in ifadesiyle "hukukun temelleri" hakkında yaşanan "teorik uyuşmazlıklar"da kendini gösterir. Hâlbuki semantik teoriler, hukuki uyuşmazlıkları "olgusal uyuşmazlıklar"a indirger; "teorik uyuşmazlıklar"ı ya görmezden gelir veya bu uyuşmazlıkların çözümünün hukuk teorisinin sınırları dışında kaldığını ileri sürer. Hâlbuki hukukun mahiyetini kavramamızı sağlayacak olan, tam da bu "teorik uyuşmazlıklar"dır. "Teorik uyuşmazlıklar" üzerine düşünmek ise yorum faaliyetiyle mümkündür ve bu yorum faaliyetinin ete kemiğe büründüğü yer, hukukun uygulaması, diğer bir ifadeyle yargılama sürecidir. Netice itibariyle Dworkin açısından hukukun teorisi ile pratiği birbirinden ayrılamaz bir bütün teşkil eder; hukuk felsefesinin asli konusu da hukukun kalbinin attığı yargılama ve yargısal karar alma faaliyetidir; bkz. Dworkin (n. 53) 31-44. Dworkin'in semantik hukuk teorilerine yönelik bu eleştirisi için ayrıca bkz. Joseph Raz, 'Two Views of the Nature of the Theory of Law: A Partial Comparison' (1998) 4(3) Legal Theory 249, 258-261; Kenneth Einar Himma, 'Ambiguously Stung: Dworkin's Semantic Sting Reconfigured' (2002) 8 Legal Theory 145, 154-165; Andrei Marmor, *Interpretation and Legal Theory* (İkinci Baskı, Hart Publishing 2005), 1-8; Dale Smith, 'Theoretical Disagreement and the Semantic Sting' (2010) 30(4) Oxford Journal of Legal Studies 635, 636vd.; Adam Dyrda, Tomasz Gizbert-Studnicki, 'Semantic Sting and Legal Argumentation' içinde Michał Araszkiewicz, Matěj Myška, Terezie Smejkalová, Jaromír Šavelka, Martin Škop (ed.) *Argumentation 2011: International Conference on Alternative Methods of Argumentation In Law* (Masaryk University Press 2011) 64-68; Ahmet Ulvi Türkbağ, *Kantılanamayı Kanıtlamak: Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı* (Derin Yayınları 2012) 121-129. Ayrıca Dworkin'in semantik iğne kavramını ve bu kavrama dair tartışmaları ele alan kapsamlı bir Türkçe çalışma için bkz. Yusuf Umur Çil, 'Dworkin'in Hukuki Pozitivizm Eleştirisinde Teorik Uyuşmazlık ve Semantik İğne Argümanları' (2024) 32(4) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2855.

[54] Dworkin'in hukuku ve hukuk teorisini neredeyse bütünüyle yoruma indirgeme teşebbüsü, hukuk felsefesinde "yoruma dönüş" olarak isimlendirilmiştir. Çağdaş hukuk felsefesinde "yoruma dönüş"ün ne anlama geldiği konusunda bkz. Ken Kress, 'The Interpretive Turn: Law's Empire by Ronald Dworkin' (1987) 97(4) Ethics 834. Dworkin'in hukuk teorisinde yorumun yeri hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sevtap Metin, 'Ronald Dworkin'in Hukuk Teorisinde Yorum Yaklaşımı' (2003) 61(1-2) İÜHFM 35.

[55] Dworkin'in "semantik iğne" kavramlaştırmasına yönelik bu eleştiri için bkz. Raz (n 54); Smith, (n 54); Himma (n 54); Dyrda, Gizbert-Studnicki (n 54).

[56] Claudio Michelon, 'Lawfulness and the Perception of Legal Salience' (2018) 9(1) Jurisprudence 1, 1-2.

sorgulamayı, diğer yandan da karar süreçlerinin fiilen nasıl işlediğini gösteren betimleyici bir araştırmayı gerektirir[57].

Hukuki akıl yürütme daha genel plânda ele alındığında aslında pratik akıl yürütmenin özel bir türüdür. Nitekim hukuki karar alma süreçlerinde de somut bir durum karşısında kişinin ne yapması gerektiğiyle ilgili sorulara cevap vermesi ve buna uygun hareket etmesi beklenir. Yargılama sürecinin neticesinde verilen hüküm ânı ise bu beklentinin belki de en fazla hissedildiği ândır. Zira hâkimin kararı, pek çok kişi açısından hayati önemi haiz neticelere gebedir. Dolayısıyla her yargılama teorisi, bilerek veya bilmeyerek belirli bir pratik akıl yürütme anlayışını kendisine referans alır[58].

Günümüz hukuk felsefesi literatürüne bakıldığında yargılama sürecinde başvurulan akıl yürütmenin doğasına dair yürütülen tartışmaların, "kural merkezli yaklaşımlar" ve "araçsalcı yaklaşımlar" olarak isimlendirilen iki pratik akıl anlayışının hâkimiyeti altında olduğu görülür[59]. Kural merkezli/formalist teoriler, hâkimlerin önlerindeki uyuşmazlığı çözerken sadece kanun veya Anayasa gibi geçerli ve yürürlükteki hukuk kurallarına yahut daha önce verilmiş emsal niteliğindeki yargı kararlarına başvurmaları gerektiğini savunur. Buna karşılık araçsalcı/realist teoriler, yargı kararlarının şekillenmesinde siyasi, iktisadi ve toplumsal hedeflerin veya öznel ahlâki tercihlerin belirleyici olduğunu ileri sürer[60].

Günümüz hukuk felsefesinin en azından yargılama teorisi bağlamında sergilediği bu manzaranın, tıpkı 1950'lerde genel ahlâk felsefesinde Kantçılık ile faydacılık arasında yaşanan tartışmaya benzediğini söyleyen Solum, kural merkezli/formalist teoriler ile araçsalcı/realist teoriler arasındaki tartışmanın bir çıkmaza girdiğini ileri sürer. Solum'a göre bu çıkmazın aşılmasının yolu erdemleri esas alan bir hukuk yaklaşımına dönüştür[61].

Nitekim Solum'un 1990'lardan itibaren gündeme getirdiği ve günümüze kadar muhtelif yayınlarda tartışmaya devam ettiği bu yaklaşım, pek çok başka düşünür tarafından hukuk felsefesinin farklı sorunlarına uygulanmak suretiyle daha da geliştirilmiş ve hem yasama faaliyetinin hem de yargılamanın doğasına dair kapsamlı bir hukuk teorisi hâline getirilmiştir. Colin Farrelly ile birlikte hazırladığı ve erdem etiği ile hukuk teorisi arasında köprü kurmayı amaçlayan muhtelif konularda yazılmış makalelerden oluşan derleme esere yazdığı önsözde Solum, erdem merkezli hukuk teorisinin, "bir toplumda yaşayan her bir bireyin insan olarak sahip olduğu yetileri, diğerleriyle benzer düzeyde en iyi şekilde hayata geçirebileceği maddi ve sosyal koşulları temin edecek ve sürdürecek bir hukuk görüşünden yana olduğu"nu ileri sürer[62]. Bu tür bir hukuk görüşünün sağlayabileceği teorik imkânları araştıran çalışmalar, bugün haksız fiil hukukundan sözleşme hukukuna, ceza hukukundan toprak hukukuna ve hatta iflas hukukuna, hukukun çok farklı alanlarında karşımıza çıkmaktadır[63].

[57] William Lucy, 'Adjudication' içinde Jules Coleman, Scott Shapiro (ed.), *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law* (Oxford University Press 2002) 206-208.

[58] Chaim Perelman, 'Judicial Reasoning' (1966) 1(3) Israil Law Review 373; Richard Warner, 'Adjudication and Legal Reasoning' içinde Martin P. Golding, William A. Edmundson (ed.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law an Legal Theory* (Blackwell Publishing 2005), 259.

[59] Amalia Amaya, 'The Role of Virtue in Legal Justification' içinde Amalia Amaya, Ho Hack Lai (ed.), *Law, Virtue and Justice* (Hart Publishing 2013) 51. Amaya'nın bu isimlendirmesi, erdem merkezli hukuk teorisinin ilk akla gelen isimlerinden Lawrence B. Solum'da "formalist teoriler" ve "realist teoriler" olarak karşımıza çıkar; bkz. Lawrence B. Solum, 'Law and Virtue' içinde Lorraine Besser-Jones, Michael Slote (ed.), *The Routledge Companion to Virtue Ethics* (Routledge 2015) 492.

[60] Solum (n 60) 492.

[61] ibid 492-494.

[62] Colin Farrelly, Lawrence B. Solum, 'An Introduction to Aretaic Theories of Law' içinde Colin Farrelly, Lawrence B. Solum (ed.), *Virtue Jurisprudence* (Palgrave MacMillan 2008) 2.

[63] Chapin Cimino, 'Virtue Jurisprudence' içinde Nancy E. Snow (ed.), *The Oxford Hanbook of Virtue* (Oxford University Press 2018) 621-623. Farklı hukuk dallarında erdem fikrinin kullanıldığı çalışmalar için bkz. ibid dipnot 12.

Bu makalenin konusu gereği aşağıda erdem merkezli hukuk teorisinin sadece yargılamanın doğasını ve hâkimlerin hüküm kurarken başvurduğu akıl yürütmenin niteliğini anlamada sağlayabileceği imkânlar üzerinde durulacaktır.

B. Hukuki Akıl Yürütmede Erdemlerin Rolü

Dworkin'in çağdaş analitik hukuk felsefesine yönelik yukarıda işaret edilen itirazı hatırlandığında hukukun en azından belirli açılardan farklı kişilerce, muhtelif düzeylerde verilen bir takım kararlardan oluştuğu söylenebilir. Hukuku son tahlilde bir kararlar manzumesi olarak görmek, hukuku konu alan bir teorik düşünme faaliyetinin ister istemez bu kararları veren öznelere odaklanması gerektiğini kabul etmek demektir. Bu makale açısından bu karar vericiler arasında hiç şüphesiz hâkimler ilk sırada gelir. Dolayısıyla hâkimlerin yargılama faaliyeti sırasında gerçekleştirdiği akıl yürütmenin niteliği önem arz eder. Zira bir yargı süreci neticesinde varılacak hükmün muhataplar açısından tatmin edici olup olmaması ile o hükmü veren hâkimin o hükmü nasıl verdiği, hükmü verirken ortaya koyduğu akli gerekçelerin neler olduğu arasında yakın bir ilişki vardır. Bu bağlamda hâkimlerin gerçekleştirdiği akıl yürütmenin bir takım ilke ve esaslara tâbi olması gerektiği izahtan varestedir. Bu tür bir gereklilik kabul edildiği takdirde, hâkimlerin mesleki sorumluluklarını konu alan yargı etiğinin hâkimlik mesleğinin bu veçhesini görmezden gelmesi düşünülemez. Sonuç itibariyle herhangi bir yargı etiği teorisi, kaçınılmaz olarak bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisini de ihtiva etmelidir.

Buna karşılık yargı etiği literatürünün, tıpkı diğer meslek etiklerinde olduğu gibi daha çok hâkimlerin gündelik hayatlarında ortaya çıkan etik sorunlar karşısında sergilemeleri gereken davranış standartlarını mesele edindiği, hatta yargı etiğinin neredeyse tamamen bu konunun tartışılmasına hasredildiği görülmektedir. Bizatihi yargılama süreci, bu sürecin hangi aşamalardan geçtiği, her bir aşamada hâkimlerin nasıl bir düşünme faaliyeti yürüttüğü ve bu düşünme faaliyeti sırasında ne tür etik sorunlarla karşılaşılabileceği konusu gölgede kalmaktadır. Kısacası, yargı etiği çalışmaları genellikle hâkimlerin düşünme şekillerinden ziyade davranış şekillerine odaklanır. Hâlbuki hâkimlerin karakter özellikleri kadar akıl yürütme tarzları da yargı etiği içerisinde ele alınması gereken bir bahistir. Burada söz konusu olan akıl yürütme, şüphesiz pratik akıl yürütmedir. Yargı etiğini, hâkimlerin hem karakter özelliklerini hem de pratik akıl yürütme becerilerini kapsayacak şekilde yeniden tanımlamak için erdem etiğinin imkânlarından istifade edilmelidir[64].

1. Hukuk Teorisi ve Erdem Kavramı

Çalışmalarında sık sık erdem kavramına yer veren hukuk felseficilerinden Claudio Michelon, erdem kavramının hukuk teorisiyle irtibatlandırılabileceği kullanım alanlarını aşağıdaki gibi sıralar[65]:

İlk olarak erdem kavramı, belirli bir hukuki düzenlemenin veya topyekûn hukuk düzeninin varlık sebebinin vatandaşlara erdemli bir hayat sürme imkânı sunması olduğunu izah etmede kullanılır.

İkinci olarak, hukuki düzenlemelerin içerik bakımından taşıması gereken niteliklerin tespitinde erdemlere başvurulur. Bu manâda erdemler, dürüstlük kuralı, yalan şahitliğin veya yalan beyanın yasaklanması yahut sözleşmeye aykırılığın yaptırıma bağlanması gibi hukuki düzenlemelere etik bir dayanak sağlar.

Üçüncü olarak belirli bir siyasi ve hukuki sistemin daha iyi çalışabilmesi için o sistemin resmi görevlilerinin en azından bir kısmının sahip olması gerektiği düşünülen ahlâki vasıflar tarif edilirken erdemler göz önünde bulundurulur. Buradaki resmi görevlilerden kastın öncelikle hâkimler olduğu aşikârdır.

[64] Aynı doğrultuda bir görüş için bkz. Amalia Amaya, 'Virtue and Reason in Law' içinde Maksymilian del Mar (ed.), *New Waves in Philosophy of Law* (Palgrave Macmillan 2011) 139; Amalia Amaya, 'Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics' (2023) Ethical Theory and Moral Practice: International Forum <https://link.springer.com/article/10.1007/s10677-023-10414-z> E.T. 5 Ocak 2025; Lawrence B. Solum, 'Virtue Jurisprudence: A Virtue-Centred Theory of Judging' (2003) 34 Metaphilosophy 178, 183.

[65] Claudio Michelon, 'Practical Wisdom in Legal Decision-Making' içinde Amalia Amaya, Ho Hock Lai (ed.), *Law, Virtue and Justice* (Hart Publishing 2013) 29-30.

Erdem kavramının hukuk teorisi ile irtibatlandırılabileceği bu üçüncü kullanım alanı, aynı zamanda erdemlerin yargılama faaliyetinde oynadığı rolü de göstermesi bakımından önemlidir. Erdemlerin yargı faaliyetinde oynadığı role daha yakından bakılırsa burada da farklı ihtimallerden bahsedilebilir.

Erdem deyince akla kuşkusuz yukarıda da belirtildiği gibi hâkim, savcı ve avukat gibi hukuk uygulamacılarının sahip olması gerektiği düşünülen karakter özellikleri gelir. Nitekim yine daha önce işaret edildiği üzere yargı etiği literatüründe erdemler daha çok bu bağlamda kullanılır. Erdemleri esas alan hukuk teorisinin günümüzdeki en önemli temsilcilerinden Amalia Amaya erdemlerin bu rolü için "tâli rol" ["auxiliary role"] tabirini kullanmaktadır. Erdemlerin oynadığı bu rol, Kantçılık ve faydacılığa bir alternatif değil, onların tamamlayıcısıdır[66].

Erdemlerin yargılama teorisinde oynadığı ikinci rol ise yine Amaya'nın tabiriyle "epistemik rol" ["epistemic role"] olarak ifade edilebilir. Burada erdemler, aslında hâkimlerin karakter özelliği olmaktan çok verilen kararların gerekçelendirilmesinde başvurulan bir dayanak niteliğindedir. Bir yargı kararının doğruluğunu test ederken o kararı veren kişi veya kişilerin erdemli olup olmadığına bakılır. Yani bir yargı kararını en iyi gerekçelendirecek şey, erdemli bir hâkim tarafından verilmiş olmasıdır. Fakat burada, kararın doğruluğu sadece ve sadece erdemli bir hâkimin vereceği bir karar olmasından kaynaklanmaz. Bu karar, zaten doğru bir karardır; kararın doğruluğu o kararı veren kişinin erdemli olup olmamasından bağımsızdır. Erdemli bir hâkimin o kararı vermiş olması, kararın doğruluğunu izah etmek için başvurulan *höristik*[67] bir işlev görür. Yani sadece hâkimin doğru karar vermesini kolaylaştırmaya hizmet eder. Diğer bir ifadeyle örneğin bir çetin davada, erdemli bir hâkimin doğru karar vermesi daha muhtemeldir. Bununla birlikte verilen kararın doğruluğu, onu veren hâkimin erdemli olmasına dayanmaz[68].

Erdemlerin yargılama teorisinde oynadığı üçüncü ve son rolü Amaya, "inşai rol" ["constitutive role"] olarak isimlendirir. Erdemlerin oynadığı inşai rol, bir yargı kararının gerekçelendirilmesinde başvurulan herhangi bir ölçüt olmaktan ziyade gerekçelendirmenin zorunlu koşuludur. Burada, bir yargı kararının doğruluğunu tayin etmenin en iyi yolunun bu kararı erdemli bir hâkimin verip vermediğine bakmak olduğunu kabulle yetinilmez. Kararın doğruluğu, erdemli bir hâkimin erdemli bir hâkim vasfıyla verdiği bir karar olmasından kaynaklanır[69].

Erdem merkezli bir hukuki karar alma ve yargılama teorisi için bir yargı kararının doğruluğu, *ideal* manâsıyla bir erdemli hâkimin vereceği bir karar olup olmamasına bağlıdır. Yoksa kararın doğruluğu için her seferinde o davaya bilfiil bakan erdemli bir hâkimden sâdır olmasını şart koşmak pek de gerçekçi değildir. Yani kararı veren hâkimin bizzat erdemli bir hâkim olması gerekmez; *ideal* bir erdemli hâkim o davada nasıl karar verirdi diye düşünerek karar vermesi, kararının doğruluğu için yeterlidir. Diğer bir ifadeyle erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, bir yargı kararının doğruluk ölçütünün, "erdemli hâkim idealine uygunluk" olduğunu savunur[70].

C. Erdemlere Dayalı Bir Hukuki Akıl Yürütme ve Yargılama Faaliyetinin Özellikleri

Daha önce de ifade edildiği üzere erdem merkezli bir hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, diğer hukuki akıl yürütme teorilerinden farklı olarak sadece argümanlar ve argümantasyon süreciyle ilgilen-

[66] Amaya, 'The Role of Virtue in Legal Justification' (n 60) 52.

[67] Türkçe karşılığı "bulgusal" veya "bulgulama" olan *höristik* yaklaşım, herhangi bir tezin veya iddianın geçerliliğinin kanıta değil de keşfe dayalı olarak gösterilmesidir. Burada deneme-yanılma, muhtelif varsayımlarda bulunma, daha önceden işe yaramış unsurları kullanma gibi nesnel değil de daha çok öznel yollara başvurulur; bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (5. Baskı, Paradigma Yayınları 2002) 201; Sarp Erk Ulaş (ed.), *Felsefe Sözlüğü* (Bilim ve Sanat Yayınları 2002) 265-266.

[68] Amaya, 'The Role of Virtue in Legal Justification' (n 60) 52-53.

[69] ibid 53.

[70] ibid 56-58.

memesi, argümantasyon sürecini gerçekleştiren hâkimlerin karakter özelliklerini de işin içerisine katmasıyla temayüz eder. Zira ancak erdemli bir karaktere sahip hâkimler doğru akıl yürütebilir. Doğru bir akıl yürütme ise kendisi de bir erdem olan *phronēsis* ile mümkündür. Dahası, pratik akıl yürütme becerisini ifade eden bu erdem aracılığıyla diğer erdemler de kazanılır. Diğer bir ifadeyle erdemli bir hâkimin karakter özellikleri arasında pratik akıl yürütme becerisine sahip olmak da yer aldığı gibi, bu tür bir karakterin oluşmasının şartı da yine pratik akıl yürütme becerisine sahip olmaktır. Dolayısıyla hukuki akıl yürütme, karakter erdemleri ile bir düşünce erdemi olan *phronēsis*'in yan yana iş gördüğü bir zihin faaliyetidir[71].

Bu açıdan bakıldığında erdemli bir hâkimin gerçekleştireceği akıl yürütmenin hangi ayırt edici özelliklere sahip olduğu görülür. Bu özellikleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz[72]:

tikel durumlara odaklanma

gelişmiş bir algılama yeteneğine sahip olma

duyguların rolünü hesaba katma

vakıaları doğru tespit ve tasnif etme

özel olarak yargılamanın, genel olarak da hukukun amacını ve hizmet ettiği değerleri dikkate alma.

1. Tikelin Belirleyiciliği

Ne kadar ayrıntılı ve başarılı düzenlenirse düzenlensin pozitif hukuk kuralları, ortaya çıkabilecek her uyuşmazlığın çözümünde tek başına yeterli olmaz. Bir hukuki uyuşmazlık hakkında verilecek karar hayli karmaşık bir süreci takip eder. Bu kadar karmaşık bir süreç, önceden tayin edilmiş belirli bir prosedürü veya teoriyi uygulamaktan ibaret değildir. Diğer bir ifadeyle yazılı hukuk kuralları, hukuki kararların, bilhassa da yargı kararlarının doğruluğunu garanti edemez. Zira dava konusu uyuşmazlıklar, eylem alanımızda ortaya çıkar ve insan eylemlerinin tekrarlanamazlığı her birini biricik kılar ve haklarında karar vermeyi güçleştirir. Nitekim yukarıda ilgili bölümde de belirtildiği üzere Aristoteles, eylemler alanında neyin doğru veya yanlış olduğuna karar verme becerisi olarak tanımladığı *phronēsis*'in bize tikelin bilgisini verdiğini söyler. Dolayısıyla *phronēsis* erdemine sahip bir hâkim de önündeki uyuşmazlığa temel teşkil eden olayların kendine özgü niteliklerini göz önünde bulundurarak karar verebilen hâkimdir[73].

Mevzuat hiç şüphesiz hukukta göz ardı edilemeyecek bir yere sahiptir. Bir hâkimin hukuki düzenlemeleri dikkate almaması düşünülemez. Fakat bazı hâllerde mevcut kuralların tatbiki adil olmayan neticelere yol açabilir. O zaman hâkimin kurallardan sapması gerekebilir. İşte *phronēsis*, hâkime hangi hâllerde kurallara uyması, hangi hâllerde bu kurallardan sapması gerektiğine karar verebilme imkânı sunar. Erdemli bir hâkimin, yukarıda da ifade edildiği gibi hukuktaki istisna hâllerini doğru tespit edip ona uygun kararlar verebilme becerisine sahip olması gerekir. Bu anlamda erdemli hâkim, sadece geçerli ve yürürlükteki hukuki düzenlemeleri çok iyi bilen değil, bunların yanı sıra somut olayın özelliklerine göre karar verebilen, bunun için de gerektiğinde mevcut hukuki düzenlemeleri uygulamaktan vazgeçebilen bir hâkimdir[74].

---

[71] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 126.

[72] Bugün erdem merkezli bir hukuk felsefesi yaklaşımı geliştirmeye çalışanların başında yukarıda da belirtildiği gibi Lawrence B. Solum gelir. Bununla birlikte erdem merkezli hukuk felsefesi yaklaşımının hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisine tatbiki konusunda ise Amalia Amaya'nın çalışmaları öne çıkar. Nitekim erdemlere dayalı bir hukuki akıl yürütme ve karar verme sürecinin özelliklerini yukarıdaki gibi tasnif eden de Amalia Amaya'dır. Bu başlık altında öncelikle Amaya'nın çalışmalarından istifade edilmiş olmakla birlikte ilgili yerlerde diğer felsefecilere de atıf yapılmıştır. Erdemlere dayalı hukuki akıl yürütme ve karar verme sürecinin özellikleri için bkz. Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65); Amaya, 'Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics' (n 65). Ayrıca bkz. Amalia Amaya, 'Virtuous Adjudication; or the Relevance of Judicial Character to Legal Interpretation' (2019) 40(1) Statute Law Review 87, 92-94.

[73] Amaya, 'Virtuous Adjudication; or the Relevance of Judicial Character to Legal Interpretation' (n 73) 92; Anthony Kronman, 'Practical Wisdom and Professional Character' (1986) 4(1) Social Philosophy & Policy 203, 209; Çebi (n 49) 11vd.

[74] Amaya, 'Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics' (n 65). Burada üzerinde durulan özellik, aslında hukukçuların aşina olduğu, Türkçe literatürde "hakkaniyet" veya "nesafet" şeklinde isimlendirilen adalet türüne karşılık gelir. "Somut olay adaleti" de diyebileceğimiz bu adalet türünü ilk kez formüle eden Aristoteles'tir. *Nikomakhos'a Etik*'in adalet erdemini ele alan V. Kitabı'nda Aristoteles, bugün bizim kullandığımız terimlerle "denkleştirici adalet" ve "dağıtıcı adalet"i izah ettikten sonra hukukun kaçınılmaz olarak geneli emrettiğini,

Somut olayın özelliklerini doğru görüp ona uygun karar verebilmesi için de hâkimin güçlü bir algılama yeteneğine sahip olması gerekir.

2. Algının Önceliği[75]

Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisini diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerin başında algıya öncelikli bir rol vermesi gelir. Buradaki algıdan kasıt, özel bir ahlâki beceridir. Aynı zamanda bir karakter özelliği de olan bu beceri aracılığıyla hâkim, önüne gelen uyuşmazlığın hukuki açıdan önem taşıyan yönlerini *görebilme*, diğer bir ifadeyle söz konusu uyuşmazlıkla ilgili hukukun neyi gerektirip gerektirmediğini, kısacası hukuki manâda haklı ve haksızı birbirinden ayırt edebilme imkânına sahip olur. Buna karşılık, ilke veya kural merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorileri, hâkimin verdiği hükmün neticesine ve bu hükmü gerekçelendirirken başvurduğu ilke ve kurallara odaklanır. O hükmün ortaya çıkmasına kadar geçen sürede hâkimin dava konusu uyuşmazlığa zemin oluşturan vakıaları nasıl gördüğü, yani uyuşmazlıkla ilgili bütün olup biteni doğru algılayıp algılamadığı meselesi üzerinde durulmaz. Bu bakış açısından yargılama, vakıaların hangi ilke ve kuralın kapsamına girdiğinin, yani somut olayın hangi soyut hukuk normuna altlanabileceğinin tespitinden ibaret olan salt akli ve mantıki bir çıkarım faaliyetidir; bu faaliyetin gerçekleşmesinde algıların neredeyse hiç yeri yoktur[76].

Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisinin önem ve öncelik verdiği algı, yukarıda da belirtildiği gibi ahlâki algıdır. Ahlâki algı, birden fazla kişinin aynı ânda etkilenebileceği hâllerde kişinin sergilediği gelişmiş bir duyarlılığı ifade eden özel bir algılama türüdür. Kişiye, içinde bulunduğu ahlâki durumun kendine özgü koşullarını kavrama ve o koşullara uygun bir tavır sergileme imkânı sağlar. Ahlâki algısı gelişmiş bir kişinin, etik meseleler hakkında uzun uzadıya düşünmesine gerek yoktur. Bu kişi, mevcut durumun ahlâki bir nitelik arz ettiğini fark eder ve böyle bir durumda nasıl davranması gerektiğini bilir[77].

Ahlâki algı bir ayırt etme faaliyetidir. Nasıl ki genel manâdaki ahlâki algı, ahlâki olan ile olmayanı birbirinden ayırt etmeyi sağlıyorsa hukuki algı da dava konusu uyuşmazlığın dayandığı vakıaların hangilerinin hukuki açıdan önem taşıdığını ayırt etmeyi sağlar[78]. Bu manâda hukuki algının, hukuki karardan önce geldiği söylenebilir[79]. Hukuki algının önceliği, yukarıda tikellerin belirleyiciliği bahsinde işaret edildiği gibi somut olay adaletini gözetmeyi mümkün kılar. Her bir olayın kendine özgü koşullarını göz önünde bulundurarak, yani hakkaniyete uygun şekilde karar vermesi hâkimin keyfi, öznel ve kişisel kanaatlerine dayanarak karar vermesi anlamına gelmez. Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, ancak *phronēsis* sahibi

bu sebeple özel durumların tamamına tatbik edilebilecek kadar ayrıntılı düzenlemeler içeremeyeceğini, dolayısıyla hâkimlerin özel durumlar karşısında tıpkı bir yasa koyucu gibi düşünüp, onun niyetine en uygun kararı vermesi gerektiğini söyler. Bunun yanı sıra bazen de yasa koyucunun düzenlemelerinin yanlış veya eksik olabileceğini, bu yanlışlığın veya eksikliğin ancak hâkimin kararıyla düzeltilebileceğini ileri sürer. Bazı durumlarda ise yasa koyucu tamamen suskun kalmıştır; ortada bir boşluk vardır. Bu boşluğu hâkimin kapatması, yani yasa koyucu gibi davranıp yeni baştan bir kural koyması gerekir. İşte bu tür durumlarda hâkim somut olayın şartlarına uygun karar verecektir. Aristoteles'in *epieikeiea* olarak isimlendirdiği bu faaliyeti ancak erdemli hâkimler gerçekleştirebilir. Erdemi esas alan hukuk teorisyenlerinin "hakkaniyet" vurgusu, yeni bir kavramı tedavüle sokmak değil, hâlihazırda bilinen ve uygulanan bir kavramın önemini biraz daha belirgin kılmaktır. Yoksa tüm bir yargılama faaliyetini "hakkaniyet"le izah edip yazılı hukuk normlarının işlevini inkâr etmek gibi bir tavırdan bahsedilmemektedir. *Epieikeiea* kavramı için bkz. Aristotle (n 40) 1137b-1138a, 98-99; Nancy Sherman, The Fabric of Character: Aristotle's Theory of Virtue (Oxford, Clarendon Press 1989) 13-22; Christopher Horn, 'Epieikeia: The Competence of the Perfectly Just Person in Aristotle' içinde Burkhard Reis (ed.), The Virtuous Life in Greek Ethics (Cambridge University Press 2006) 145-151; Lawrence B. Solum, 'A Virtue-Centered Account of Equity and the Rule of Law' içinde Colin Farrelly, Lawrence B. Solum (ed.), *Virtue Jurisprudence* (Palgrave MacMillan 2008) 145-147. "Hakkaniyet" veya "nesafet" kavramı ve bu kavram ile "denkleştirici adalet" ve "dağıtıcı adalet" arasındaki ilişki için bkz. Yasemin Işıktaç, Hukuk Başlangıcı (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Filiz Kitabevi 2015) 44-47; Kemal Gözler, Hukuka Giriş (Güncellenmiş 21. Baskı, Ekin 2024) 432-434.

[75] Modern batı felsefesi tarihinde "algının önceliği"ni vurgulayan isimlerin başında ünlü Fransız filozof Maurice Merleau-Ponty (1908-1961) gelir. Fenomenoloji gibi çok farklı bir geleneğe mensup olsa da Merleau-Ponty'nin, bir yandan Kant'ta en gelişmiş örneğini gördüğümüz eleştirel akılcılığa, diğer yandan duyumlara mutlak üstünlük tanıyan kaba deneyciliğe karşı tecrübi bilgiyi öne çıkaran ve bu bilginin edinilmesinde algının oynadığı merkezi role dikkat çeken yaklaşımı ile erdem etikçilerinin kullandığı "ahlâki algı" kavramı arasında benzerlik kurulabilir. Merleau-Ponty'nin bu konudaki düşünceleri için bkz. Maurice Merleau-Ponty, *Algının Önceliği* (Yusuf Yıldırım çev., Alfa Yayınları 2017).

[76] Iris van Domselaar, 'The Perceptive Judge' (2018) 9(1) Jurisprudence 71, 71-74.

[77] ibid 76-77.

[78] Michelon, 'Lawfulness and the Perception of Legal Salience' (n 57) 8.

[79] Solum, 'A Virtue-Centered Account of Equity and the Rule of Law' (n 75) 157.

bir hâkimin hakkaniyeti tesis edebileceğini ileri sürer. *Phronimos* olan, yani pratik akıl yürütme becerisi gelişmiş bir hâkimin aynı zamanda algılama yetisi de gelişmiştir. Sahip olduğu *phronēsis* sayesinde hâkim, önündeki olayın hukuki açıdan önem taşıyan niteliklerini doğru tespit edebilecek bir seviyeye uzun tecrübelerden sonra erişmiş bir hâkimdir[80].

Tecrübeli bir hâkim, tecrübelerinden doğru bir şekilde faydalandığında Claudio Michelon'un tabiriyle "karmaşık geştalt çerçeveleri"[81] geliştirir. Bu çerçeveler aracılığıyla eşya ve hadiseleri belirli bir düzen içerisinde algılar. Eşya ve hadiselerin belirli bir düzen içerisinde algılanmasını sağlayan bu *geştaltlar*, daha önceki davalarda inşa edilen ve hâkimin hafızasında yer etmiş başarılı hukuki argümanlarla bir araya gelmek suretiyle hâkime önündeki davada kullanabileceği örnek çözümler oluşturur. Fakat bu örnek çözümler, her bir davaya özgü, dolayısıyla davadan davaya değişen çok daha karmaşık şemaların birer parçasıdır. Bu sebeple hâkim, her seferinde önündeki davayla hem doğrudan hem de dolaylı ilgisi olan çözüm örnekleri hakkında bilgi edinmiş olmalıdır. Dolayısıyla hâkimlerin, mevcut davadaki "hukuki olan"ı olduğu kadar önceki benzer davalardaki "hukuki olanı" da görmek gibi bir yeteneğe sahip olması gerekir[82].

Erdemli bir hâkimde bulunması gereken algılama yeteneği, hiçbir şekilde yanılmayan bir sezgi gücü, kimsenin ne olduğunu anlayamayacağı, nevi şahsına münhasır, âdeta mistik bir güç değildir. Şayet algıya konu olan şeyler, üzerinde düşünülüp konuşulmaya, tartışılmaya müsait değilse algılama yeteneği ne kadar yüksek olursa olsun bir hâkimin bu konudaki üstünlüğünün yargılama teorisi açısından bir önemi yoktur. Erdemli hâkimin algıladıklarının, hukuki akıl yürütmenin gerektirdiği ölçüde herkes tarafından anlaşılabilecek makûliyette ve yine herkesin denetimine açık olması gerekir. Diğer bir ifadeyle kararını gerekçelendirirken algılarına da müracaat eden hâkim, algıladığını iddia ettiği unsurların hesabını verebilmelidir. Yani yüksek bir algılama düzeyine sahip olması erdemli bir hâkimin karar verirken düşünmeyi, akıl yürütmeyi ve mantıki çıkarımlar yapmayı bir kenara bırakması anlamına gelmez[83].

Nitekim Kronman'ın gayet yerinde ifadesiyle erdemli bir hâkimin sahip olması gereken pratik akıl yürütme becerisi, sadece "diyalektik düşünme becerisi" olmadığı gibi "kör bir içgörü" de değildir; düşünümsel ve algısal unsurlardan oluşan bir zihin özelliğidir. Bu manâda pratik akıl yürütme becerisinin, aslında düşünme ve algılama yetileri arasında bir köprü vazifesi kurduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla hâkimin gerçekleştirdiği pratik akıl yürütme faaliyeti, ne matematikteki gibi soyut argümanlarla gerçekleştirilir ne de dünyanın dolaysız algılanmasına dayanır. Pratik akıl yürütme becerisine sahip bir hâkim, bu iki beceri arasında bağlantı kurabilme kapasitesine sahiptir ki Kronman'a göre bu kapasite, "hayal gücü"dür[84].

[80] ibid 157-158.

[81] Michelon, 'Lawfulness and the Perception of Legal Salience' (n 57) 4; Michelon, 'Practical Wisdom in Legal Decision-Making' (n 66) 38. Her ne kadar Michelon, *geştalt* kavramını Aquinas'tan ödünç alarak kullansa da algılama yetimize dair söyledikleri, geştalt psikologlarının söylediklerileyle şaşırtıcı şekilde benzerdir. Çağdaş psikoloji tarihinde biraz hakkı yenmiş olsa da geştalt psikologlarının çalışmalarında öne çıkan en önemli hususların başında "algı" gelir. Bu manâda geştalt psikolojisini "algı psikolojisi" olarak isimlendirmek mümkündür. Kaba deneyciliğe yönelik itirazlarıyla bilinen Geştalt psikologlarına göre, gerçekliği hiçbir zaman dolaysız algılayamayız. Neyi ne şekilde algılayacağımızı zihnimizde yerleşik hâlde bulunan şemalar belirler. Zira eşya ve hadiseler dış dünyada her biri kendi içinde bir bütünlük oluşturacak şekilde var olur. Eşya ve hadiseler işte bu bütünlükleri içerisinde algımıza konu olur. Diğer bir ifadeyle zihnimizdeki şemalar ile dış dünyada var olan münferit bütünlükler arasındaki bağlantıyı algılarımız aracılığıyla kurar ve böylece bilgiye ulaşırız. Geştalt psikoloji hakkında Türkçe yazılmış son derece kapsamlı bir çalışma için bkz. Esra Mungan, *Geştalt Kuramı: İnsana Dair Başka Bir Bilim Mümkün mü?* (Metis Yayınları 2023). Geştalt psikologlarının bütünlük vurgusu ve algılarımızın dolaylı işleyişine yönelik görüşleri ile erdem etikçilerinin bilmenin bir erdem olduğu, kişinin dış dünyayı bilebilmesi için erdemlerden oluşan belirli bir karakter bütünlüğüne sahip olması gerektiği şeklindeki görüşleri arasında paralellik vardır. Hukuki akıl yürütme ve yargılama söz konusu olduğunda da ancak gelişmiş bir algılama yetisi olan bir hâkimin, önündeki olayın hukuken öne çıkan unsurlarını fark edebileceği ve bu farkındalığı, karakter özelliği hâline gelmiş diğer erdemlerin neticesinde elde edilebileceği yönündeki görüşler, geştalt teorisinin iddialarıyla uyumludur. Ahlâki algının fiziki nesnelerin dolaysız algısından farkı ve kendine özgü işleyiş mekanizması için ayrıca bkz. Robert Audi, 'Moral Perception and Moral Knowledge' (2010) 84 Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary 79, 87-93.

[82] Michelon, 'Lawfulness and the Perception of Legal Salience' (n 57) 8.

[83] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 129.

[84] Kronman (n 74) 210-211.

Netice itibariyle algılama, yukarıda da belirtildiği gibi bilişsel bir süreçle paralel gerçekleşse de düşünme kadar duygulanım ve hayal gücü gibi başka bazı insani yetilerle de bir arada bulunur. Kısacası erdemler, hem eylem hem de duygu dünyamızla yakından ilişkilidir[85].

3. Duyguların Rolü

Bir önceki başlığın sonunda belirtildiği gibi erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisinin özgün yönlerinden bir diğeri de hukuki akıl yürütme ve karar verme sürecinde duygulara atfettiği roldür. Yukarıda genel olarak erdemlerin niteliğinden bahsederken erdemli bir kişinin sadece somut bir durumda doğru hareket tarzının ne olduğunu bilmekle kalmadığı, aynı zamanda o hareket tarzına uygun duyguyu da hissetmesi gerektiği ifade edilmişti. Erdemli kişinin duygusal eğilimleri, karşılaşılan somut durumla ilgili her unsuru dikkate alacak bir kavrayış için hayati bir işlev görür. Üstesinden gelinmesi gereken pratik sorunun önemini kavramada ve çözüm için gerekli motivasyonu sağlamada bu duygusal eğilimler merkezi rol oynar[86].

Sadece ahlâki akıl yürütmede değil hukuki akıl yürütmede de duyguların rolü vardır[87]. Duyguların ahlâki ve hukuki akıl yürütmede oynadığı ilk rol "epistemik"tir[88]. Duygular öncelikle somut bir olay karşısında eyleme geçmesi için kişiye bir gerekçe sağlar. Kişi, içinde bulunduğu koşulların ahlâki açıdan ayırt edici vasıflarının ne olduğunu duyguları aracılığıyla fark eder. Bu tür bir farkındalık, kişinin doğru karar vermesi için elzem olan ahlâki algılamayı mümkün kılar[89]. Duyguların bu epistemolojik rolü, bilhassa yargılama faaliyetinde daha da belirleyicidir. Diğer bir ifadeyle hâkim, uyuşmazlık konusu hadiselere karşı, bu hadiselerin gerçekten nasıl gerçekleştiği konusunda bir ilgi ve alâka sahibi olmalıdır; kısacası önündeki gerçeklikle ilgilenmeyi istemeli, tabiri caizse bir hakikat kaygısı taşımalıdır[90].

Duyguların diğer bir rolü ise kişinin kendini ifade etmesini kolaylaştırmasıdır. Yani duygular, "dışavurumcu" bir işleve de sahiptir. Öfkelenilmesi, kınanması veya tam tersine pişmanlık duyulması gibi, ahlâki açıdan dikkat çeken durumlar karşısında ne tür bir tepki vermemiz gerektiğini bize duygular gösterir. Hukuki karar alma süreçlerinde duyguların bu rolü daha da önemlidir. Zira hukuki kararlar çoğu zaman kolektif alınır. Örneğin yargılama faaliyetine katılan kişilerin, özellikle de hâkimlerin önlerindeki dava hakkındaki kanaatlerini ifade etmelerinde duyguların etkisi göz ardı edilemez. Ayrıca mahkemenin verdiği kararların açıklanmasında duygulara müracaat edilmesi tarafların o kararları daha ikna edici bulmasını da

[85] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 130. Erdemlerin bir yandan duygu dünyamızla diğer yandan da hayal gücümüzle yakından ilişkili olduğu ve bu ilişkinin hukuki akıl yürütme faaliyetinin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu görülmektedir; bkz. Amalia Amaya, Maksymilian Del Mar, 'New Horizons for the Study of the Legal Mind: Relating Virtue, Emotion and Imagination' içinde Amalia Amaya, Maksymilian Del Mar (ed.), *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning* (Hart Publishing 2020) 11-12.

[86] Amaya, 'Virtuous Adjudication; or the Relevance of Judicial Character to Legal Interpretation' (n 73) 92-93; Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 130.

[87] Hukuk ile irtibatlandırılabilecek duyguların başında hiç şüphesiz adalet duygusu gelir. Nitekim duygular hakkında epey mürekkep akıtmış ABD'li felsefeci Robert C. Solomon, Türkçe'ye *Adalet Tutkusu* olarak tercüme edilmiş eserinde, John Rawls başta olmak üzere çağdaş adalet teorilerinin en büyük zaafının adalet meselesinin salt kuru akılla çözülebileceği inancına dayanmak olduğunu söyler. Solomon'a göre adalet teorileri, adaleti tamamen ilkeler ve politikalar dizisinden ibaret sayar. Hâlbuki adalet, aslında insanları birbirine bağlayan ve her zaman aklı şart koşması gerekmeyen bir duygudaşlığı ifade eder. Adalet ve adaletle ilişkili diğer duygular olmadığı sürece soyut ilke ve kurallar gündelik hayatımıza temas etmede son derece yetersiz kalır, tatbik imkânı bulamaz. Keza "doğa hâli" ve "toplum sözleşmesi" gibi modern siyaset felsefesinin baş tacı ettiği kavramlar da bir doğa varlığı olarak sahip olduğumuz nitelikler ile bir kültür varlığı olarak sahip olduğumuz nitelikler arasında aşılamaz bir duvar örer. Bu tavır bir tarafta duyguların, diğer tarafta mantığın yer aldığı bir ikiliği varsayar. İnsanı bu şekilde birbiriyle hiçbir bağı olmayan iki farklı varlık sahasına ait kabul etmek, tehlikeli bir insan tasavvuruna bizi götürür. Aklımıza duygularımızın üstünde bir yer vermek, kültürel ve toplumsal varoluşumuzu doğal varoluşumuz pahasına kutsamak, bizi, bizim dışımızdaki her şey karşısında mütehakkim bir konuma yerleştirir ki bu konum, gururumuzu ne kadar okşarsa okşasın türlü türlü, bahanelere, aldatmacalara ve şaşırtmacalara kapı aralar, adalet duygusundan bizi hayli uzaklaştırır; bkz. Robert C. Solomon, *Adalet Tutkusu: Toplum Sözleşmesinin Kökenleri ve Temelindeki Duygular* (Ertuğ Altınay çev., Ayrıntı Yayınları 2004) 54, 55-56.

[88] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 130.

[89] ibid.

[90] Gülriz, *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (n 11) 41vd.

sağlayabilir[91].

Duyguların diğer bir rolü, ilk bakışta fark edilmeyen hususları "aşikâr kılmak"tır. Duygular aracılığıyla somut durumda ahlâki açıdan neyin asli öneme sahip olduğunu fark ederiz. Eğer somut durum karşısında menfi veya müspet bir duygu hissetmezsek o durum özelinde neyin asli öneme sahip olduğunu fark edemeyiz. Örneğin insan onurunu zedeleyen bir durum söz konusuysa bu durum karşısında menfi bir duygu hissetmeliyiz ki insan onurunun zedelendiğini görebilelim. Bu manâda duygular insan onurunun korunması gereken bir değer olduğunu fark etmemizi sağlar[92]. İnsan onurunun korunması gereken bir değer olduğunu fark edebilmede, diğer bir ifadeyle somut olay özelinde bir adaletsizliğin olup olmadığını kavrayabilmede kaygı, sempati ve empati gibi duygular rol oynar. Hâkim her şeyden önce insan onurunun çiğnenme ihtimali karşısında kaygılanmalı, bu hususta tabiri caizse dertlenmelidir. Keza hâkim, önündeki uyuşmazlığın taraflarıyla yakından ilgilenmeli, onlara karşı sempati beslemeli, empati kurmalıdır[93].

Duygular, ayrıca "motive edici" bir role de sahiptir; kişiyi eyleme geçirecek bir motivasyon sağlar. Özellikle çetin davalarda hâkimi dava konusu üzerinde titizlikle düşünmeye ve hatta gerektiğinde hayal gücünü devreye sokmaya sevk edecek bir motivasyon kaynağı gerekir ki hâkimin olay karşısında hissettiği müspet duygular bu işlevi görür[94]. Zira hâkimin önündeki dava konusu uyuşmazlığı doğru bir şekilde çözebilmesi için iştiyakı olmalıdır. Bu iştiyakın netice verebilmesi için de hâkim, uyuşmazlığın çözümünde başvurulacak hukuki düzenlemelerin geçerli olup olmadığını değerlendirme isteği duymalıdır[95].

Son olarak duyguların "inşai" rolüne de işaret edilebilir. Bir olay karşısında o olayın niteliğine uygun duyguları hissetmek, o olay hakkında verilecek kararın erdemli bir karar olmasında önemli bir paya sahiptir. Bir kararın veya tercihin erdemli bir karar veya tercih olabilmesi için, o karar veya tercihin erdemli bir kişiden sadır olabilecek nitelikte bir karar veya tercih olması yetmez; kişi, o kararı verirken erdemli bir kişi gibi de hissetmelidir. Örneğin bir hâkim, verdiği kararın erdemli bir hâkimin vereceği kararla aynı olmasından ötürü kendi kendisini över ve bundan dolayı gururlanırsa o karar erdemli bir karar değildir. Hâkimin söz konusu kararı verirkenki duygularının da erdemli bir hâkimin duyguları gibi olması gerekir. Aksi hâlde, hissedilen bu yanlış duygular hâkimin algılarını da zayıflatır. Yani duygular sadece algıların sağlıklı olmasına yardım etmez, sağlıklı algılama ancak doğru duygularla gerçekleşir[96].

4. Vakıaların Tespiti ve Tasnifi

Hukuki akıl yürütme hiç şüphesiz ilke ve kurallar çerçevesinde gerçekleştirilen bir zihin faaliyetidir. Bununla birlikte yukarıda da bir kaç kez altı çizildiği gibi ilke ve kurallar tek başına yeterli değildir. Bilhassa yargılama süreci dikkate alındığında hukuki akıl yürütmenin aynı zamanda vakıalarla da ilişkili olduğu

[91] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 131. Mahkemede verilen nihai kararın, yani hükmün kolektif bir karar alma faaliyeti olmasının doğurduğu neticeler için bkz. Abdullah Dinçkol, 'Karar Verme Süreci İçinde Hükmün Oluşması ve Hâkimin Fonksiyonu' (2012) 25 Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 172, 175-177.

[92] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 131.

[93] Gülriz, *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (n 11) 151,159, 163-165

[94] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 131.

[95] Emily Kidd White, 'On Emotions and the Politics of Attention in Judicial Reasoning' içinde Amalia Amaya, Maksymilian Del Mar (ed.), *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning* (Hart Publishing 2020) 113-114.

[96] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 131-132. Hâkimin yargılama sırasında hissedeceği müspet duyguların, vereceği kararın sıhhati açısından önemi inkâr edilemese de hâkimler zaman zaman menfi duygular da hissedebilir. Bu menfi duygular hâkimin, yukarıda bahsedilen ilgilenme, kaygılanma, sempati ve empati hissetmesinin önüne geçip hatalı düşünmesine ve dolayısıyla yanlış kararlar vermesine yol açabilir. Menfi duyguların yol açabileceği hatalar için bkz. Kidd White (n 96) 104-113. Buna karşılık her menfi duygu, yargılama neticesinde ortaya çıkacak kararın yanlış olmasına yol açmayabilir. Örneğin cezalandırmanın amacı hakkında geliştirilen çağdaş teorilerin hemen hemen hepsi intikamı menfi bir duygu kabul eder. Hâlbuki intikam duygusu, her türlü hak ve adalet arayışımızda muharrik kuvvet olarak devreye girer. Hatta intikam duygusundan yoksun olma, haksızlıklar ve adaletsizlikler karşısında geri çekilme, kayıtsız kalma ve ilgisizlik tavrına işaret eder. Adeta "Benden sonra tufan!" diyen bu tavır, bizi duygusuz ve bencil hâle getirir ki bu hâl, etik açıdan pek de muteber değildir, bkz. Solomon (n 88) 64-65.

görülür[97]. Vakıaları konu alan bir akıl yürütme faaliyeti ise işe vakıaların tespiti ve tasnifiyle başlamak zorundadır. Fakat hangi vakıaların hükme esas teşkil edeceğini tespit etmek ilk bakışta zannedildiğinin aksine hayli zordur. Zira bir hukuki uyuşmazlığın konusunu oluşturan vakıalar, çok farklı şekillerde ortaya çıkar ve ortaya çıkma şekillerine göre farklı tasniflere tâbi tutulabilir. Örneğin taraflar arasındaki ilişkinin niteliği, ortaya çıkan zararın derecesi veya zarara yol açan sebepler bu tasnifin ölçütü olabilir. Hâlbuki vakıaların neye göre tasnif edileceği, mevcut uyuşmazlığın hukuki açıdan nasıl adlandırılacağını da belirler. Dolayısıyla bir davada hâkimin vereceği kararın niteliği, dava konusu uyuşmazlığı oluşturan vakıaları nasıl tasnif edeceğine ve bu tasnife uygun olarak hukuki meseleyi nasıl adlandıracağına göre belirlenir[98]. Vakıaların tespiti ve tasnifi, diğer bir ifadeyle hukuki meselenin nasıl adlandırılacağı yargılama sürecinin belki de en kritik ve bir o kadar da en zor aşamasıdır[99]. Hatta Geoffrey Samuel'in ifadesiyle hukuki düşünce tarihinin, bu manâda vakıaların farklı tasnif modellerinin tarihi olduğu dahi söylenebilir[100].

Vakıaların tespiti ve tasnifindeki bu zorluk, biraz da işin doğası gereğidir. Zira bir uyuşmazlığın çözümünde nelere dikkat edilmesi gerektiğini vakıaların kendileri söylemez. Vakıalar tek başlarına hukuki açıdan bir manâ ifade etmez. Davayı karara bağlayacak hâkimin her şeyden önce uyuşmazlığın temelini oluşturan vakıaların neler olduğunu tespit etmesi ve ardından davanın çözümüne hangi açılardan etki edeceğine göre bu vakıaları bir tasnife tâbi tutması gerekir. Ancak bundan sonradır ki uyuşmazlığın ne tür bir hukuki uyuşmazlık olduğu ortaya çıkar; uyuşmazlığın adı konmuş olur ve böylece hâkim hukuki meselenin ne olduğunu anlar. Diğer bir ifadeyle vakıaların tespiti ve tasnifiyle tabiri caizse hukuki meselenin teşhisi de mümkün hâle gelir. Hukuki meselenin teşhisiyle hâkimin ne yönde karar vermesi gerektiği de tayin edilmiş olur[101]. Vakıaları doğru tespit edip, doğru tasnife tâbi tutan, yani hukuki meselenin adını doğru koyan hâkim, önündeki davayla ilgili gerçeklere nüfuz etme imkânı bulur. Bu nüfuz, dava konusu uyuşmazlık hakkında vereceği kararın makûl, arzu edilir ve adil olma ihtimalini arttırır[102].

Buna karşılık mevcut yargılama teorileri yukarıda da işaret edildiği üzere sadece hâkimin verdiği kararın kendisine odaklanır; karara giden yolun farklı aşamalardan oluştuğu gerçeği göz ardı edilir. Eğer vakıaların tespiti veya tasnifinde zorluk yaşanırsa ortada bir çetin dava olduğu kabul edilir ve davanın nasıl çözüleceğiyle ilgili meseleler, büyük ölçüde "yorum" meselesine indirgenir. Vakıalardan ziyade ilke ve kurallara, vakıaların tespit ve tasnifinden ziyade ilke ve kuralların tatbikine ağırlık veren bu tür bir akıl yürütme faaliyetinin çareyi yorumda araması kaçınılmazdır[103]. Yukarıda algılamanın önceliğine vurgu yapılan bölümde de belirtildiği gibi, karar sürecinde algıya gerekli önemin verilmemesi, vakıaların nasıl

[97] Yargılamaya konu olan her uyuşmazlık kabaca iki unsurdan oluşur. Bu unsurlardan ilki "maddi unsur" olarak isimlendirilir ve kişiler arasındaki uyuşmazlığa yol açan vakıalara işaret eder; diğeri ise "hukuki unsur"dur ve vakıalara bağlanan hukuki neticeler için kullanılır. Bu manâda hukukun kendisine bir netice bağladığı her türlü hadise veya hâl, "vakıa" kabul edilir. Türkçe hukuk literatüründe "olay" veya "olgu"olarak da ifade edilen "vakıa" kelimesi Arapça "vuku bulma", "vaki olma" gibi kelimelerle aynı kökten gelir ve kısaca "gerçekleşmiş, meydana gelmiş, olup bitmiş her şey" demektir; bkz. Burhan Gürdoğan 'Temyiz Mahkemesinin Kontrolü Bakımından: Vakıa ve Hukuk' (1956) 11(3) AÜSBFD 258, 258-259, 260; Mustafa Göksu, '(Hukuk Yargılamasında) Vakıa ve Hukuk', içinde Osman Berat Gürzumar (ed.), Halûk Konuralp Anısına Armağan Cilt 1 (Yetkin Yayınları 2009) 323-325; A. Selman Arısoy, 'Medeni Yargılama Hukukunda Hâkimin Türk Hukukunu Resen Uygulamasının Temeli: Vakıalar, Vakıaların Önemi, Vakıaların Çeşitli Yönlerden Sınıflandırılması ve Vakıaların Tespiti' (2019) 77(1) İstanbul Hukuk Mecmuası 1, 5-6.

[98] Belirli bir hukuki ilişkideki hak ve yükümlülüklere kaynaklık etmesi, dava taraflarının iddia ve taleplerinin dayanağını, yani dava sebebini oluşturması ve davanın açılıp yürütülebilmesinin zorunlu şartı olması bakımından son derece hayati bir rol oynayan vakıaların tespit ve tasnifi, hâkimin dava hakkında vereceği hükmü doğrudan etkiler. Zira hâkim, hakkında hüküm kuracağı uyuşmazlığın adını koyabilmek için, diğer bir ifadeyle hukuki sorunu teşhis edebilmek için öncelikle hukuken önem arz eden vakıaları doğru tespit ve tasnif etmelidir. Vakıaların tespit ve tasnifinin Türk Medeni Usûl Hukuku açısından değerlendirilmesi için bkz. Arısoy (n 98).

[99] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 133; Geoffrey Samuel, *Epistemology and Method in Law* (Routledge 2003) 220-221.

[100] Samuel (n 100) 221. Nitekim Türk hukukunda da vakıaların nasıl tasnif edileceği hususunda farklı kıstaslar ileri sürülmüştür. "Dış vakıalar - iç vakıalar", "müspet vakıalar - menfi vakıalar", "gerçekleştiği zamana göre vakıalar", "yargılama dışı vakıalar - yargılamadan dolayı meydana gelen vakıalar" gibi tasnifler buna örnek gösterilebilir; bkz. Arısoy (n 98) 12-37.

[101] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 133.

[102] Dinçkol (n 92) 183.

[103] Amaya 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 133.

tespit ve tasnif edileceği meselesini geri plânda bırakacak bir ihmale de yol açar[104].

Bu tür bir ihmal, hukuki akıl yürütmeyi tamamen soyut ve genel nitelikli ilke ve kuralların somut olaya tatbikinden ibaret gören bir yaklaşımın ürünüdür. Bu yaklaşıma göre yargılama faaliyeti, tümdengelime dayalı tipik bir mantıksal çıkarıma dayanır. Bu bağlamda soyut ve genel nitelikteki normatif düzenlemeler büyük önermeyi, uyuşmazlığın temelini oluşturan vakıalar ise küçük önermeyi oluşturur. Hâkimin akıl yürütmesinin amacı, o somut olayın hangi soyut ve genel kuralın altına sokulabileceğini tespit etmektir. Yani hüküm verme, bir altlama faaliyetidir[105]. Hüküm vermeyi bir altlama faaliyeti olarak düşünmek, somut uyuşmazlığın dayandığı vakıaların tespiti ve tasnifi işini de bir yorumlama faaliyeti olarak kabul etmeye götürür. Zira hâkimin vakıaları nasıl tespit ve tasnif edeceği, belirli bir hukuk normunun kapsamına sokulup sokulamayacağıyla ilgilidir. Bu ilişkiyi kurmanın yolunun da yorumdan geçtiği farz edilir. Hâlbuki hukuki akıl yürütmeyi yorumlamaya indirgemek bu faaliyetin doğasını tam manâsıyla izah edemez. Her ne kadar normlar, maddi vakıaların tespiti ve tasnifinde önemli bir rol oynasa da normlara bakarak vakıaları değerlendirmek sadece işin bir kısmıdır. Erdemi merkeze alan bir yaklaşım ise yorumlama faaliyetinden önce vakıaların tespiti ve tasnifine daha fazla odaklanılması gerektiğini ileri sürer. Önceliği vakıaların tespiti ve tasnifine vermek, hâkimin karar verirken müracaat edeceği farklı yorum modelleri olabileceğini görmeyi de sağlar[106].

Vakıaların tespiti ve tasnifi ile hukuki meselenin adının konması, olgu ile değerin bir arada bulunduğu bir süreçtir. Zira hangi vakıaların karara esas oluşturacağını tespit ederken hâkim bu vakıalarla ilişkili olan değerler hakkında da düşünür. Dolayısıyla hâkimin bu süreçte değerlerin bilgisine sahip olması gerekir. Hatta bazen değerlerle ilgili bilgisini geliştirmek veya yenilemek zorunda kalabilir[107].

5. Değerlerin ve Amaçların Vazgeçilmezliği

Hukukun tatbikinde ilkelerin yadsınamayacak rolü, en azından Dworkin'den beri kabul edilmektedir. Her bir ilkenin bir değeri hayata geçirme işlevi gördüğü de yine Dworkin'nin çağdaş hukuk düşüncesine mirasıdır. Dworkin özelinde bu değerler bir takım hak ve hürriyetlere karşılık gelir[108]. Bununla birlikte tatbik

[104] Yukarıda ilgili bölümde de belirtildiği gibi, hukuki akıl yürütmenin, bilhassa da yargılamanın salt mantığa dayalı tümdengelimli bir çıkarım olmadığı, her hâlükârda bir yorum faaliyetini gerektirdiği gerçeğini görmemizi sağlamakla Dworkin'in hukuk felsefesine yaptığı katkı inkâr edilemez. Nitekim bugün hâkimin yargılama sırasında başvurduğu akıl yürütme süreci bakımından, örneğin kıyasın yasaklanması gibi çok sıkı kurallara bağlanmış ceza hukukunda bile belirli sınırlar içerisinde yorumun gerekliliği kabul edilmektedir. Bu açıdan yorumun, modern ceza hukukunun en temel ilkelerinden biri olan *kanunilik* ilkesiyle de çatışmadığı söylenebilir. Ceza hukukunda yorumun işlevi konusunda bkz. Abdullah Batuhan Baytaz, *Kanunilik İlkesi Bağlamında Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Yorum* (Oniki Levha Yayıncılık 2018). Bununla birlikte yargılamanın sıhhati açısından en az yorum kadar önem taşıyan diğer bir husus da vakıaların nasıl değerlendirileceğidir. Fakat yorumu bu kadar baş tacı eden Dworkin, ne yazık ki yargılama faaliyetinin belki de bam teli diyebileceğimiz vakıaların tespiti ve tasnifi işine teorisinde yeterince yer vermemiştir. Keza Dworkin'in ideal hâkimi Herkül'ün, önündeki davaya konu olan uyuşmazlığı nasıl algıladığı da meçhuldür; Dworkin bize âdeta algı yetisi olmayan, algılarından tamamen bağımsız düşünüp karar verebilen bir hâkim figürü çizmektedir. Benzer bir görüş için bkz. Solum 'A Virtue-Centered Account of Equity and the Rule of Law' (n 75) 159; van Domselaar (n 77) 72. Dworkin'in teorisinde yargılamanın ne tür bir akıl yürütme faaliyeti olarak görüldüğü konusunda bkz. Michele Mangini, 'Ethics of Virtues and the Education of the Reasonable Judge' (2017) 2(3) International Journal of Ethics Education 175, 192-195 <https://doi.org/10.1007/s40889-017-0039-x> E.T. 02.02.2025.

[105] Hâkimin hüküm kurarken gerçekleştirdiği akıl yürütme faaliyetinde başvurduğu altlama işleminin özellikleri için bkz. İsmail Çınar, 'Ceza Muhakemesinde Hüküm Verme Sürecine Metodolojik Bir Bakış' (2023) 56 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 337, 359-361.

[106] Amaya 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 124-126, 134; Amaya 'Virtuous Adjudication; Or the Relevance of Judicial Character to Legal Interpretation' (n 73) 93; Amaya, 'Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics' (65); van Domselaar (n 77) 74; José Juan Moreso, 'Reconciling Virtues and Action-Guidance in Legal Adjudication' (2017) 9(1) Jurisprudence 1, 1-2. Hâkimin vakıaları doğru tespit edip tasnife tâbi tutma konusunda sahip olduğu anlayış ve kavrayış becerisinin, *Mecelle*'nin, hâkimlerde bulunması gereken nitelikler arasında saydığı "fehim" niteliğine karşılık geldiği şeklindeki bir yorum için bkz. Akif Tutumlu, *Yargı Felsefesi Üzerine* (Seçkin Yayıncılık 2018) 116.

[107] Amaya 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 134. Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, yargılamanın bir yorum faaliyeti olduğunu kabul etmekle aslında Dworkin'in yaklaşımına yakın bir konumda yer alır. Fakat Dworkin'den farklı olarak, yorum faaliyetinin nasıl gerçekleştirildiği veya gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde daha fazla durur. Hâkimin sıhhatli bir yorum yapabilmesi için belirli bir zihni ve ahlâki yetkinliğe sahip olması gerekir. Bu yetkinliğin temelini ise erdemler oluşturur. Kısacası ancak pratik akıl yürütme becerisi gelişmiş, diğer bir ifadeyle pratik bilgeliğe sahip bir hâkim doğru yorum yapabilir ve önündeki uyuşmazlığa uygun kararı verir. Bu manâda erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, Dworkin'in teorisinin reddi değil, tamamlayıcısıdır. Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi ile Dworkin'in yorum teorisini "hakkaniyet/nesafet" kavramı bağlamında karşılaştıran benzer bir görüş için bkz. Solum 'A Virtue-Centered Account of Equity and the Rule of Law' (n 75) 159-162.

[108] Dworkin'in hukuk teorisinde ilkelerin yeri ve önemi için bkz. Türkbağ (n 54) 69-78. Dworkin'de ilkeler ile haklar arasındaki ilişki için bkz. Gülriz Özkök, 'Ronald Dworkin'de Adalet ve Haklar' (2002) 5 Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 98.

aşamasında ilkelerin çoğu zaman birbiriyle çatıştığı da bir gerçektir. İlkelerin çatışması, aynı zamanda değerlerin, hak ve hürriyetlerin çatışması anlamına da gelir. Zira kurallardan farklı olarak ilkeler, hayata geçirmeyi amaçladığı değerleri genel ve soyut bir şekilde tanımlar ve somut durumun hangi değeri gerektirdiği her zaman açık değildir. Dolayısıyla hukukun tatbikinde farklı değerlerin aynı ânda geçerli olma ihtimali son derece yüksektir. Pratik aklın diğer tatbik sahalarında da karşılaşılabilecek bu çatışma ihtimalinin mevcudiyeti, yukarıda da belirtildiği gibi yargılamanın bir altlama faaliyetinden ibaret olmadığını gösterir[109].

Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisinin zaviyesinden bakıldığında hukukun tatbikinde kaçınılmaz olan bu değerler çatışması, mevcut yargılama teorilerinin yeterince önem vermediği bir hadisedir. Mevcut yargılama teorileri, hukuka tek bir normatif amaç atfeden ve bunun bir neticesi olarak yargılama faaliyetini de çoğunlukla tek bir başat değeri esas almak suretiyle izah eden bir hukuk anlayışını benimser. Bu değer, ya sonuççu yaklaşımlarda görüldüğü gibi toplumsal refahın azamileştirilmesi veya deontik yaklaşımların savunduğu gibi bireyin özerkliği ve hakların dokunulmazlığıdır. Tek değerli bu yaklaşımların ilk bakışta fark edilmeyen zaafı, benimsedikleri değere göre hukukun tanımının da değişiyor olmasıdır. Bir başka ifadeyle bir hukuk teorisi hangi değeri tercih ediyorsa hukuka dair getirdiği tanım, hukuku sadece bir açıdan izah etmekte ve bu da hukuka dair kavrayışımızı sınırlandırmakta, hatta çarpıtmaktadır[110].

Yargılama faaliyeti söz konusu olduğunda tek değerli ve tek amaçlı yaklaşımların ilkeler veya değerler arasındaki çatışma karşısındaki yetersizliği, aslında bazı yargılama teorileri tarafından giderilmeye çalışılmıştır. Bu çabaların başında Alman hukukçu Robert Alexy'nin yaklaşımı gelir. Alexy'ye göre bir normun tatbikinde aynı ânda geçerli birden fazla ilke ve değer varsa hâkim, rasyonel bir değerlendirme yapıp birbiriyle çatışan bu ilkelerin ağırlıklarını somut olayın şartları çerçevesinde tartacak ve dengeli bir çözüm bulacaktır[111].

Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, değerleri ve amaçları da hukuki akıl yürütmenin kapsamına dahil etmek suretiyle tek değerli yargılama teorilerinin eksiğini giderdiği iddiasındadır. Öncelikle hukukun hayata geçirmeyi amaçladığı değerlerin çoğulluğunu ve çeşitliliğini kabul eder. Buna göre hukukun amacını gerçekleştirmede her bir değerin kendine özgü bir niteliği, birbiriyle karşılaştırılamaz bir işlevi vardır. Bu kabulün bir neticesi olarak, yargılama faaliyeti sırasında gerçekleştirilen akıl yürütmenin, muhtemel değer çatışmalarını, yukarıda bahsedilen Alexy gibi düşünürlerin savunduğunun aksine sadece bir tartma ve dengeleme ile çözemeyeceği söylenebilir. Hâkim, birbiriyle çatışan farklı değerleri, toplumca genel kabul gördüğü varsayılan başka bir değer veya değerler cinsinden düşünüp o değer veya değerleri tercih etmek suretiyle karar vermemelidir. Hâkimin bu tür bir değer çatışmasıyla karşı karşıya kaldığında başvuracağı akıl yürütme, somut olaya özgü değerlerin tespitini yapabilecek ve bu değerleri, genel bir hukuk kavramı çerçevesinde ilişkilendirebilecek teorik bakış açısına sahip bir akıl yürütmedir[112].

Hâkimin bir uyuşmazlığı çözerken gerçekleştirdiği, uyuşmazlığın konusunu oluşturan olayda hangi değerlerin ihlal edilip edilmediğini tespit işi, yargılamanın, sadece verili bir amacı hayata geçirecek en iyi araçların tespit edilmesiyle sınırlı bir akıl yürütme faaliyeti olmadığını gösterir. Yargılama, o amacın bizatihi kendisini de sorgulamayı gerektirir. Diğer bir ifadeyle yargılama sırasında gerçekleştirilen akıl yürütme, araçsal değil değer tespit edici bir akıl yürütmedir. Amaçlar hakkında düşünme, belirli bir değerin en etkili

[109] Paweł Skuczyński, 'Moral Dilemmas as a Matter of Contemporary Ethical Debate' içinde Paweł Skuczyński (ed.), *The Concept of Dilemma in Legal and Judicial Ethics* (Wydawnictwo C.H. Beck 2018) 33; José Juan Moreso, 'Ways of Solving Conflicts of Constitutional Rights: Proportionalism and Specificationism' (2012) 25(1) Ratio Juris 31, 32.

[110] Cimino (n 64) 627.

[111] Alexy'nin görüşü için bkz. Robert Alexy, 'On Balancing and Subsumption. A Structural Comparison' (2003) 16(4) Ratio Juris 433. Ayrıca bkz. Moreso, 'Ways of Solving Conflicts of Constitutional Rights: Proportionalism and Specificationism' (n 110) 36-39; Güneş Çap, 'Robert Alexy'nin İlkeler Teorisine Genel Bir Bakış' (2021) 38(2) Anayasa Yargısı 221.

[112] Amaya, 'Virtuous Adjudication; Or the Relevance of Judicial Character to Legal Interpretation' (n 73) 93.

şekilde hayata geçirilmesinin yolunu bulma faaliyeti değildir. Hâkim, amaçlar hakkında düşünürken, hayata geçirilmesi istenen o değeri değer kılanın ne olduğunu, söz konusu değerin hakikaten bir değer niteliği taşıyıp taşımadığını da belirler. Ayrıca hangi değerlerin hayata geçirilmesi gerektiği, o değerlerin içeriğinin ne olduğu hakkında da düşünür. Yani hâkimin yargılama sırasındaki akıl yürütme faaliyeti, hâlihazırda mevcut bir değerin nasıl hayata geçirileceğini tespit etmeyi veya somut durumu dikkate almak suretiyle yeni bir değeri tanımlamayı içerir[113].

Değerlerin belirsizliği ve birbiriyle çatışabilir olması, hâkimin bir uyuşmazlığı çözerken sadece araçsal düşünmemesini, değerlerle ilgili bir düşünme faaliyeti içerisine girmesini kaçınılmaz kılar. Zira değer çatışmalarını çözebilecek şaşmaz bir ölçütümüz ne yazık ki yoktur. Keza somut uyuşmazlık özelinde farklı ilkelerin ağırlıklarını tartarak çatışan değerler arasında bir denge gözetilerek de işin içinden çıkmak pek mümkün değildir[114].

Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, rasyonel bir kararın ölçütü olarak "değerlerin ortak ölçülebilirliği"ni kabul etmez. Hâkimin kararı, somut uyuşmazlığın ilgili olduğu değerler ve bu değerlerin hukukun nihai amacının hayata geçirilmesindeki rolü hakkında düşünmeyi gerektirir. Amaya'nın da vurguladığı gibi hukuki kararlar alma, bir hesaplama işi değildir. Hesaplama işi olmaması, hukuki kararların akli olmadığı manâsına gelmez. Hukuki akıl yürütme hesaplamaya dayalı nicel bir düşünme değil, değerler ve hukukun amacı hakkında yürütülen nitel bir düşünmedir. Zira her zaman farklı karar seçenekleri olacaktır. Bir kararın doğruluğu, toplumda genel kabul gören bir değeri hayata geçirip geçirmediğine göre belirlenmez; hâkimin somut uyuşmazlık sebebiyle bir değerin ihlal edilip edilmediğini, eğer ihlal edilmişse o değeri değerli kılanın ne olduğunu ve o hukuk sisteminde kabul edilen diğer değerlerle nasıl ilişkilendirileceğini doğru tespit etmesine bağlıdır. Yani bir yargılamada doğru neticeye varmanın kısa yolu yoktur; yargılamaya konu olan uyuşmazlığın dayandığı vakıaların özellikleri ve o durumda hangi değerlerin ihlal edildiği hakkında yürütülecek dikkatli bir düşünme faaliyeti, erdemli bir akıl yürütmenin hem neticesi hem de şartıdır; buradaki erdem ise hiç kuşkusuz *phronēsis*'tir[115].

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, hukuki akıl yürütme süreçlerinde erdemlere inşai bir rol atfeder. Buna göre bir yargı kararının doğruluğu, erdemli bir hâkimin verebileceği bir karar olup olmamasına bağlıdır. Bu manâda erdemli bir hâkim, önündeki uyuşmazlığı çözerken nereye kadar pozitif hukuk kurallarıyla bağlı kalacağını, ne zaman bu kurallardan sapabileceğini doğru tayin edebilen bir hâkimdir. Dolayısıyla bir hukuki akıl yürütme sürecinde erdemlerin yeri, ilke ve kurallardan önce gelir. Bu yaklaşım, hiç şüphesiz ilke ve kuralların önemini inkâr etmez. Sadece ilke ve kurallara ikincil bir rol tanır. İlke ve kuralların tatbik edilebilirliğini, somut olayın özellikleri ışığında bir değerlendirmeye tabi tutmayı talep eder. Bu bağlamda ilke ve kurallar, dava konusu olayların tespitinde ve somut durumun ilk bakışta gözden kaçabilecek yönlerine dikkat çekmede yardımcı olur. İlke ve kurallar, en iyi ihtimalle, hâkimin, hükmüne temel teşkil edecek bütün unsurları "doğru okuyabilmesi"nde[116] destekleyici bir rol üstlenir. Erdemi merkez alan hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi, ilke ve kurallardan önce

[113] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 135-136.

[114] ibid 137.

[115] ibid 137-138. Nitekim İoanna Kuçuradi de 'Yargılamada Etik Sorunlar' başlıklı metninde, hâkimin yargılama sırasında nasıl bir düşünce silsilesi takip ettiğini üç aşamada izah eder. Hâkim, ilk aşamada önündeki uyuşmazlığın konusunu oluşturan olay ve durumlar hakkında doğru bilgi edinir. Diğer bir ifadeyle vakıaların tespiti ve tasnifi işini doğru bir şekilde yapar. Ardından ikinci aşamada somut olayın özellikleri ile bu özelliklere uygun normatif düzenlemeler arasında irtibat kurar. Hâkimin, uyuşmazlığın konusunu oluşturan eylemlerin herhangi bir hak ihlaline yol açıp açmadığını somut olay özelinde değerlendirdiği bu aşama etik bir yargılamayı gerektirir. Hâkim burada herhangi bir değerin çiğnenip çiğnenmediğine, bir hak ihlalinin olup olmadığına bakar. Nihayet son aşamada hâkim, kişinin, uyuşmazlığa konu olan eylemi veya eylemleri bakımından başka türlü hareket etme imkânı var mıydı diye bakar ve ona göre kişi hakkında suçlu veya suçsuz şeklinde bir karar verir; bkz. Kuçuradi, *Ahlâk, Etik ve Etikler* (n 11) 105-111. Kuçuradi'nin burada ortaya koyduğu ve "bilgilenme", "yargılama" ve "karar" aşamalarından oluşan akıl yürütme süreci ile erdem etiğini esas alan yargılama teorisyenlerinin ileri sürdüğü akıl yürütme şekli büyük ölçüde örtüşür.

[116] O. Gökhan Antalya, 'Hâkimin Yargı Kararı Oluşturma Metodu, Bu Metodun Aşamaları ve Metoda Hâkim Olan Metodolojik On İki Temel İlke' (2022) 28(2) MÜHF-HAD 905, 924.

değerlerin geldiğini varsayar. *Phronēsis*'in niteliği ve işlevi dikkate alındığında insanın değeri hakkında fikri olmayan bir kişinin bu değerin somut bir durumda nasıl hayata geçirileceğine karar verebilme imkânı yoktur. Kısacası *phronēsis* erdemi, insan hayatının gayesi ve insanın değeri ile yakından ilişkilidir[117].

Kısacası doğru bir hukuki akıl yürütme ve karar verme süreci, tikel durumları dikkate alan bir düşünme becerisini, gelişmiş bir algılama kapasitesini, duyguları hesaba katabilen bir ahlâki duyarlılığı, dava konusu uyuşmazlığın temelinde yer alan vakıaların tespiti ve tasnifine özen göstermeyi ve kararı etkileyecek muhtemel değer çatışmalarını, tek bir değeri ölçüt kabul eden bir kolaycılığa başvurmadan somut duruma en uygun değeri/değerleri tercih ederek çözebilmeyi gerektirir. Bu tür bir hukuki akıl yürütmeyi esas alan bir yargılama teorisi, sadece kuralların uygulanmasına, soyut düşünme becerilerine ve soğuk bilişsel süreçlere, gerekçelendirme yollarına odaklanan ilke temelli yaklaşımlara göre, yargılama faaliyetinin doğasını izah etmede daha başarılıdır[118].

Sonuç

Günümüz hukuk dünyasının peşinden koştuğu ideallerin başında hiç kuşkusuz hukuk devleti gelir. Aslında hukuk devleti fikri, sadece bugün için değil belki de hukuk var olalı beri arzu edilen, özlemi çekilen bir insanlık idealidir. Nitekim hukuk ve adalet üzerine felsefi düşünmenin babası kabul edilebilecek Platon, *Yasalar* isimli eserinde ancak yöneticilerin yasaların hizmetkârı olduğu bir devlette kurtuluşun gerçekleşebileceğini söyler ve yasaların yöneticilerin üstünde yer aldığı bu tür bir devlete tanrıların ihsanda bulunacağı müjdesini verir[119].

Hukuk devletinin tesis edilmesi veya daha yaygın ifadesiyle hukukun üstün olması elbette her hukuk sisteminde aranan bir niteliktir. Fakat günümüzün en önemli hukuk etikçilerinden David Luban'ın da isabetle işaret ettiği gibi[120] hukuk devletinin hayat bulması veya hukukun üstün kılınması kendi başına gerçekleşemez. Neticede hukuk insanlar eliyle yürütülecek bir işleyişe sahiptir. Bu işleyişin en önemli unsuru ise hukuk uygulamacılarıdır. Hukuk uygulamacıları arasında da bilhassa hâkimler öne çıkar. Dolayısıyla bir hukuk sisteminin sıhhati, yani hukuk devleti idealine yakınlığı büyük ölçüde hâkimlerin kararlarına bağlıdır. Hâkimlerin verdiği kararların niteliği ise sahip oldukları karakter özelliklerinin bir yansımasıdır. Hukuk, ancak

[117] Amaya, 'Virtue and Reason in Law' (n 65) 127-128. *Phronēsis* ile ilke ve kurallar arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (n 11) 77-83.

[118] Amaya, 'Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics' (n 65). Erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisinin burada ele alan özellikleri, aslında hukuk doktrininin çok da yabancısı olmadığı bir müesseseyi hatırlatır. Nitekim TCK'nın "Cezanın Belirlenmesi ve Bireyselleştirilmesi" başlıklı 61 vd. maddelerine biraz daha yakından bakıldığında diğer hukuk dalları bir yana en azından ceza yargılamasında erdem merkezli bir hukuki akıl yürütme ve yargılama faaliyetine her zaman ihtiyaç duyulabileceği görülecektir. "Cezanın Belirlenmesi" başlıklı 61. madde, işlenen bir suç için kanun koyucunun tayin ettiği soyut cezanın somut olayın özellikleri dikkate alınarak somutlaştırılmasını düzenler. Bu maddeye göre hâkim, önündeki uyuşmazlığı çözerken eğer bir cezaya hükmetmişse bu cezayı, kanunda yazan alt ve üst sınırlar içerisinde belirlemek hususunda bir takdir yetkisine sahiptir. Bu takdir yetkisinin kullanılması keyfi veya öznel sebeplere dayanmaz. Hâkim, kanundan kaynaklanan bu takdir yetkisini kullanırken önce suçun işlenme şekli, suç işlerken kullanılan araçlar, suçun işlendiği zaman ve yer, suç konusunun önemi ve değeri, suç neticesinde ortaya çıkan zararın veya tehlikenin niteliği, suç failinin kast veya taksirinden kaynaklanan kusurun ağırlığı, suç failinin amaç ve saiki gibi unsurları dikkate alarak temel cezayı belirler. Ardından olayda olası kast veya bilinçli taksirin; nitelikli hâllerin; teşebbüs, iştirak, zincirleme suç, haksız tahrik, yaş küçüklüğü, akıl hastalığı ve şahsi sebeplerin olup olmadığına bakarak nihai cezaya hükmeder. TCK mad. 61'deki bu unsurların yanı sıra mad. 62'de düzenlenen ve hâkime takdiri indirim sebeplerinin varlığını değerlendirme imkânı veren "Cezaların Bireyselleştirilmesi" ve nihayet mad. 63'de yer alan ve yine hâkimin verdiği mahkûmiyet kararı neticesinde infaz edilecek cezanın süresinin indirilmesini ifade eden "Mahsup" başlıkları da bu minvalde ele alınabilir. Sonuçları itibariyle son derece hayati olan "cezanın belirlenmesi ve bireyselleştirilmesi" müessesesi, makale boyunca ortaya konan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ancak pratik akıl yürütme becerisine sahip bir hâkim tarafından sıhhatli bir şekilde gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla bugün ceza kanunlarının hemen hemen hepsinde yer alan bu müessese, erdem merkezli hukuki akıl yürütme ve yargılama teorisi için hayli elverişli bir örnek teşkil eder. TCK bağlamında "cezanın belirlenmesi ve bireyselleştirilmesi" müessesesi için bkz. Kaan Polat, 'Türk Ceza Kanunu m. 61 Açısından Cezanın Belirlenmesi' (2024) 6(1) ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi 569. Ayrıca bkz. Doğan Soyaslan, 'Cezaların Bireyselleştirilmesi' (2003) 11(1-2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 25; Gökhan Taneri, 'Temel Cezanın Belirlenmesi' (2016) 3 Ankara Barosu Dergisi 129; Rumeysa Demir, 'Cezanın Belirlenmesi ve Bireyselleştirilmesi' (2022) 10(2) Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 877. "Cezaların belirlenmesi ve bireyselleştirilmesi" müessesesinin makalenin konusuyla ilgisine dikkatimi çeken Yargıtay Tetkik Hâkimi Sayın Elif Sultan Apaydın'a teşekkür ederim.

[119] Platon, *Yasalar* (Candan Şentuna, Saffet Babür çev., Kabalcı Yayıncılık 2012) 715d, 173.

[120] David Luban, 'Natural Law as Professional Ethics: A Reading of Fuller' (2001) 18(1) Social Philosophy and Policy 176, 176-177.

karakterli hâkimler eliyle tatbik edildiğinde kendisinden beklenen adalet değerini gerçekleştirebilir. Karakterli bir hâkim erdemli bir hâkimdir. Bir hâkimde bulunması gereken erdemlerin başında, cesaret, ölçülülük, nefsine hâkimiyet ve adalet gibi karakter erdemleri gelir. Fakat bu erdemlerin bir manâ ifade edebilmesi, yani hâkimlerin tutum ve davranışlarında yansımasını bulması, bir düşünce erdemi olan ve pratik akıl yürütme becerisini ifade eden *phronēsis* ile mümkündür. Pratik akıl yürütme becerisi, kısaca somut bir ahlâki mesele karşısında nasıl davranılması gerektiğini bilebilmektir; doğru düşünüp doğru kararlar verebilmektir. Hukuk söz konusu olduğunda, bilhassa da yargılama faaliyeti esas alındığında bu tür bir bilgi, salt teknik hukuk bilgisi değildir. Teknik hukuk bilgisinin yanı sıra bir yandan adalet başta olmak üzere asli hukuki değerlerin bilgisine sahip, diğer yandan da uyuşmazlık konusu olayın dayandığı vakıalara dair algısı güçlü olan bir hâkimin vereceği kararın, hukukun nihai amacı bakımından doğru olma imkân ve ihtimali daha yüksektir. Kısacası ancak "adaletsizliği görebilen"[121] hâkimlerin olduğu bir toplumda hukuk devletinden bahsedilebilir.

"Adaletsizliği görebilen" bir hâkim, Necip Fazıl Kısakürek'in trajik karakteri Reis Bey'in "[...] mahkûm ettiğim, o değil, mücerret fiildir. Ferde verdiğim ceza isabetsiz olabilir; Cemiyete aradığım deva, isabetlidir. Varsın, bir kötünün bürünmesi ihtimali olan mâsumluk maskesini kullanılmaz hâle getirmek için bir mâsum feda edilsin..."[122] diyerek güya adaleti tesis ederken zulümlerin en büyüğüne, bir masûmun haksız yere cezalandırılmasına sebebiyet vermeyecek bir ferasete sahip olan hâkimdir. Sahip olduğu bu ferasetin nişanesi ise Kuçuradi'nin ifadesiyle "iki ayrı mihenk taşını", yani "etik kriteri ve hukuk normunu" bağdaştırabilme becerisidir. Hâkim, "eylemin değerine bakarak bağlanabileceği yasayı bulmak ve iddia sahibinin kurup kendisine sunduğu bağlantıyı kendi kurduğu bağlantıya göre sınamak zorundadır."[123]

Yargı etiği, bir takım soyut ve genel ilke ve kurallardan oluşan metinlerden ibaret kalmayıp, hâkimlerin sahip olduğu karakter erdemleri ile düşünce erdemleri arasındaki ilişkiye daha fazla odaklanır, araştırma sahasını yargılamanın doğasını, özellikle de yargılama sürecinde gerçekleşen hâkimin akıl yürütme faaliyetinin tâbi olduğu ilke ve esasları da kapsayacak şekilde genişletirse insanlığın büyük bir özlemle peşinden koştuğu hukuk devleti idealine daha fazla yaklaşılmış olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkısı:
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer Review: Externally peer-reviewed.
Author Contributions:
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Yazar Bilgileri / Author Details
Sercan Gürler (Doç. Dr.)
[1] İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
0000-0001-8553-0745 sercan@istanbul.edu.tr

[121] Uygur, *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (n 11).

[122] Necip Fazıl Kısakürek, *Reis Bey* (48. Basım, Büyük Doğu Yayınları 2024) 73.

[123] Kuçuradi *Ahlâk, Etik ve Etikler* (n 11) 111.

Bibliyografya | Bibliography

Alexy R, 'On Balancing and Subsumption. A Structural Comparison' (2003) 16(4) Ratio Juris 433.

Amaya A, 'Virtue and Reason in Law' içinde Maksymilian del Mar (ed.), *New Waves in Philosophy of Law* (Palgrave Macmillan 2011).

–– –– 'The Role of Virtue in Legal Justification' içinde Amalia Amaya, Ho Hack Lai (ed.), *Law, Virtue and Justice* (Hart Publishing 2013).

–– –– 'Virtuous Adjudication; or the Relevance of Judicial Character to Legal Interpretation' (2019) 40(1) Statute Law Review 87.

–– –– 'Reasoning in Character: Virtue, Legal Argumentation, and Judicial Ethics' (2023) Ethical Theory and Moral Practice: International Forum <https://link.springer.com/article/10.1007/ s10677-023-10414-z>

–– –– ve Del Mar M, 'New Horizons for the Study of the Legal Mind: Relating Virtue, Emotion and Imagination' içinde Amalia Amaya, Maksymilian Del Mar (ed.), *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning* (Hart Publishing 2020).

Annas J, 'Virtue Ethics' içinde David Copp (ed.), *The Oxford Handbook of Ethical Theory* (Oxford University Press 2006).

Anscombe GEM, 'Modern Moral Philosophy' (1958) 33(124) Philosophy 1.

–– –– 'Modern Ahlak Felsefesi' (2020) 71 Felsefe Dünyası 281 (çev. Mehmet Sabır Şaybak).

Antalya OG, 'Hâkimin Yargı Kararı Oluşturma Metodu, Bu Metodun Aşamaları ve Metoda Hâkim Olan Metodolojik On İki Temel İlke' (2022) 28(2) MÜHF-HAD 905.

Arısoy AS, 'Medeni Yargılama Hukukunda Hâkimin Türk Hukukunu Resen Uygulamasının Temeli: Vakıalar, Vakıaların Önemi, Vakıaların Çeşitli Yönlerden Sınıflandırılması ve Vakıaların Tespiti' (2019) 77(1) İstanbul Hukuk Mecmuası 1.

Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik* (Saffet Babür çev., BilgeSu Yayıncılık 2012).

–– –– *Nikomakhos'a Etik* (Furkan Akderin çev., Say Yayınları 2014).

–– –– *Nikomakhos'a Etik* (Zeki Özcan çev., Sentez Yayıncılık 2014).

Aristotle, *The Nicomachean Ethics* (David Ross çev., Oxford University Press 2009).

Audi R, 'Moral Perception and Moral Knowledge' (2010) 84 Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary 79.

Avcı M, 'Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği' (2016) 27 Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 33.

Aydın İ ve Saldırım M, *Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri Eğitimi Katılımcı El Kitabı* (Yargıtay Başkanlığı 2019).

Battaly H, 'Intellectual Virtues' içinde Stan van Hooft (ed.), *The Handbook of Virtue Ethics* (Acumen 2014).

Baytaz AB, *Kanunilik İlkesi Bağlamında Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukukunda Yorum* (Oniki Levha Yayıncılık 2018).

Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi, *Bangalor Yargı Etiği İlkelerinin Yorumu* (Kuban Matbaacılık Yayıncılık 2020).

Brady MS, 'Moral and Intellectual Virtues' içinde Nancy E. Snow (ed.), *The Oxford Handbook of Virtue* (Oxford University Press 2018).

Büyüközkara E. 'Aristoteles'te Ahlakın Bilgisel Temeli' (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2010).

Cevizci A, *Felsefe Sözlüğü* (5. Baskı, Paradigma Yayınları 2002).

–– –– *Uygulamalı Etik* (2. Baskı, Say Yayınları 2016).

Ceylan ŞŞ, 'İnsan Hakları: Hukuk ile Ahlak Arasında' (2019) 2 MHFD 193.

Cimino C, 'Virtue Jurisprudence' içinde Nancy E. Snow (ed.), *The Oxford Hanbook of Virtue* (Oxford University Press 2018).

Collste G, 'Applied and Professional Ethics' (2012) 19(1) Kemanusiaan 17.

Crisp R, 'Modern Moral Philosophy and the Virtues' içinde Roger Crisp (ed.), *How Should One Live? Essays on the Virtues* (Clarendon Press 1996)

–– –– (ed.), *How Should One Live? Essays on the Virtues* (Clarendon Press 1996).

Çap G, 'Robert Alexy'nin İlkeler Teorisine Genel Bir Bakış' (2021) 38(2) Anayasa Yargısı 221.

Çebi SS, 'Aristoteles'te Phronesis Kavramı ve Modern Hukukta Muhakeme' (2015) 2(6) Hukuk Kuramı 1.

Çelik E, 'İnsan Hakları Hukukunda İnsan Onurunun Yeri ve Rolü' (2019) 9(2) Hacettepe HFD 282.

Çınar A, 'Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik'inde Pratik Hikmet Kavramı ve Günümüz Açısından Önemi' (2007) 16(1) Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi 171.

Çınar İ, 'Ceza Muhakemesinde Hüküm Verme Sürecine Metodolojik Bir Bakış' (2023) 14(56) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 337.

Çil YU, 'Dworkin'in Hukuki Pozitivizm Eleştirisinde Teorik Uyuşmazlık ve Semantik İğne Argümanları' (2024) 32(4) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2855.

Çötok T,'Aristoteles Ahlakının Kurucu Erdemi Olarak Phronesis' (Doktora Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2011).

Davis, NA, 'Comtemporary Deontology', içinde Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics* (Blackwell 1993).

Demir R,'Cezanın Belirlenmesi ve Bireyselleştirilmesi' (2022) 10(2) Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 877.

Dinçkol A, 'Karar Verme Süreci İçinde Hükmün Oluşması ve Hâkimin Fonksiyonu' (2012) 25 Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 172.

Dworkin R, *Law's Empire* (Harvard University Press 1986).

–– –– *Hukukun Hükümranlığı* (çev. Ertuğrul Uzun, Islık Yayınları 2025).

Dyrda A ve Gizbert-Studnicki T, 'Semantic Sting and Legal Argumentation' içinde Michał Araszkiewicz, Matěj Myška, Terezie Smejkalová, Jaromír Šavelka, Martin Škop (ed.), *Argumentation 2011: International Conference on Alternative Methods of Argumentation In Law* (Masaryk University Press 2011).

Farrelly C ve Solum LB, 'An Introduction to Aretaic Theories of Law' içinde Colin Farrelly, Lawrence B. Solum (ed.), *Virtue Jurisprudence* (Palgrave MacMillan 2008).

Göksu M, '(Hukuk Yargılamasında) Vakıa ve Hukuk', içinde Osman Berat Gürzumar (ed.), *Halûk Konuralp Anısına Armağan* Cilt 1 (Yetkin Yayınları 2009).

Gözler K, *Hukuka Giriş* (Güncellenmiş 21. Baskı, Ekin 2024).

Gürdoğan B, 'Temyiz Mahkemesinin Kontrolü Bakımından: Vakıa ve Hukuk' (1956) 11(3) AÜSBFD 258.

Gürgey, FİÇ, *Hukuk Etiği: Felsefi Hukuk Etiği - Hukuk Meslek Etiğine İlişkin Yazılı Standartlar* (On İki Levha Yayıncılık 2024).

Gürler S, *Ahlâk ve Adalet* (Legal Yayıncılık 2007).

–– –– 'Çağdaş Ahlâk Kuramlarının Hukuk Felsefesine Yansımasına Örnek Olarak Lawrence Solum'un "Erdem Ahlâkına Dayalı Hukuk Kuramı"' (2007) 16 HFSA 141.

–– –– 'Bir Meslek Etiği Olarak Yargı Etiğinin Felsefi Kaynakları', içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023).

Hardimon MO, 'Role Obligations' (1994) 91(7) The Journal of Philosophy 333.

Himma KE, 'Ambiguously Stung: Dworkin's Semantic Sting Reconfigured' (2002) 8 Legal Theory 145.

Horn C, 'Epieikeia: The Competence of the Perfectly Just Person in Aristotle' içinde Burkhard Reis

(ed.), *The Virtuous Life in Greek Ethics* (Cambridge University Press 2006).

Hursthouse R,'Virtue Ethics' (Stanford Encyclopedia of Philosophy 11 Ekim 2022) <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue/>

Işıktaç Y, *Hukuk Başlangıcı* (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Filiz Kitabevi 2015).

Kayak S, 'Roma Yargı Düzenine Hâkim Olan Etik Değerler' içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023).

Kısakürek NF, *Reis Bey* (48. Basım, Büyük Doğu Yayınları 2024).

Kress K, 'The Interpretive Turn: Law's Empire by Ronald Dworkin' (1987) 97(4) Ethics 834.

Kronman A, 'Practical Wisdom and Professional Character' (1986) 4(1) Social Philosophy & Policy 203.

Kuçuradi İ, 'İnsan Onuru Kavramı ve İnsan Hakları', içinde İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları* (4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2018).

–– –– 'İnsan Hakları Düşüncesinin Işığında İnsan Hakları Belgeleri', içinde İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları* (4. Baskı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2018).

–– –– *Ahlâk, Etik ve Etikler* (Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları 2019).

Lebar M, 'Eudaimonism' içinde Nancy E. Snow (ed.), *The Oxford Handbook of Virtue* (Oxford University Press 2017).

Luban D, 'Natural Law as Professional Ethics: A Reading of Fuller' (2001) 18(1) Social Philosophy and Policy 176.

–– –– 'Professional Ethics' içinde R. G. Frey, Christopher Heat Wellman (ed.), *A Companion to Applied Ethics* (Blackwell Publishing 2005).

Lucy W, 'Adjudication' içinde Jules Coleman, Scott Shapiro (ed.), *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law* (Oxford University Press 2002).

Mangini M, 'Ethics of Virtues and the Education of the Reasonable Judge' (2017) 2(3) International

Journal of Ethics Education 175, 192-195 <https://doi.org/10.1007/s40889-017-0039-x>

Marmor A, *Interpretation and Legal Theory* (İkinci Baskı, Hart Publishing 2005).

Merleau-Ponty M, *Algının Önceliği* (Yusuf Yıldırım çev., Alfa Yayınları 2017).

Metin S, 'Ronald Dworkin'in Hukuk Teorisinde Yorum Yaklaşımı' (2003) 61(1-2) İÜHFM 35.

Michelon C, 'Practical Wisdom in Legal Decision-Making' içinde Amalia Amaya, Ho Hock Lai (ed.), *Law, Virtue and Justice* (Hart Publishing 2013).

–– –– 'Lawfulness and the Perception of Legal Salience' (2018) 9(1) Jurisprudence 47.

Moreso JJ, 'Ways of Solving Conflicts of Constitutional Rights: Proportionalism and Specificationism' (2012) 25(1) Ratio Juris 31.

–– –– 'Reconciling Virtues and Action-Guidance in Legal Adjudication' (2017) 9(1) Jurisprudence 1.

Mungan E, *Geştalt Kuramı: İnsana Dair Başka Bir Bilim Mümkün mü?* (Metis Yayınları 2023).

Oakley J ve Cocking D, *Virtue Ethics and Professional Roles* (Cambridge University Press 2001).

Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu C, 'Osmanlı Devleti Hukuk Sistemi'nin Günümüz Hâkimlik Meslek

Etiği İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi', içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan

Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023).

Özkök G, 'Ronald Dworkin'de Adalet ve Haklar' (2002) 5 Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi 98.

Pence G, 'Virtue Theory' içinde Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics* (Blackwell 1993).

Perelman C, 'Judicial Reasoning' (1966) 1(3) Israil Law Review 373.

Pettit P, 'Consequentialism' içinde Peter Singer (ed.), *A Companion to Ethics* (Blackwell 1993).

Platon, *Yasalar* (Candan Şentuna, Saffet Babür çev., Kabalcı Yayıncılık 2012).

Polat K, 'Türk Ceza Kanunu m. 61 Açısından Cezanın Belirlenmesi' (2024) 6(1) ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi 569.

Raz J, 'Two Views of the Nature of the Theory of Law: A Partial Comparison' (1998) 4(3) Legal Theory 249.

Reeve CDC, *Practices of Reason: Aristotle's Nicomachean Ethics* (Clarendon Press 1992).

Samuel G, *Epistemology and Method in Law* (Routledge 2003).

Sancak Y ve Kıyak E, 'Günümüz Türkçesiyle Mecelle'nin On Altıncı Kitabı Kitâbü'l Kazâ: Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme' (2014) 22(2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 45.

Sherman N, *The Fabric of Character: Aristotle's Theory of Virtue* (Oxford, Clarendon Press 1989).

Singer P, *Pratik Etik* (N. Çatlı çev., İthaki Yayınları 2015).

Skuczyński P, 'Moral Dilemmas as a Matter of Contemporary Ethical Debate' içinde Paweł

Skuczyński (ed.), *The Concept of Dilemma in Legal and Judicial Ethics* (Wydawnictwo C.H. Beck 2018).

Slote M, 'Virtue Ethics' içinde John Skorupski (ed.), *The Routledge Companion to Ethics* (Routledge 2010).

Smith D, 'Theoretical Disagreement and the Semantic Sting' (2010) 30(4) Oxford Journal of Legal Studies 635.

Solomon RC, *Adalet Tutkusu: Toplum Sözleşmesinin Kökenleri ve Temelindeki Duygular* (Ertuğ Altınay çev., Ayrıntı Yayınları 2004).

Solum LB, 'The Virtues and Vices of a Judge: An Aristotelian Guide to Judicial Selection' (1988) 61 Southern California Law Review 1735, 1738-1739.

–– –– 'Virtue Jurisprudence: A Virtue-Centred Theory of Judging' (2003) 34 Metaphilosophy 178.

–– –– 'A Virtue-Centered Account of Equity and the Rule of Law' içinde Colin Farrelly, Lawrence B. Solum (ed.), *Virtue Jurisprudence* (Palgrave MacMillan 2008).

–– –– 'Law and Virtue' içinde Lorraine Besser-Jones, Michael Slote (ed.), *The Routledge Companion to Virtue Ethics* (Routledge 2015).

Soyaslan D, 'Cezaların Bireyselleştirilmesi' (2003) 11(1-2) Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 25.

Statmen D, 'Introduction to Virtue Ethics' içinde Daniel Statmen (ed.), *Virtue Ethics* (Georgetown University Press 1997).

Taneri G, 'Temel Cezanın Belirlenmesi' (2016) 3 Ankara Barosu Dergisi 129.

Tepe BK, *Erdem Etiği: Aristotelesçi Kökenlerinden Günümüze* (Türkiye Felsefe Kurumu 2022).

Tepe H, *Pratik Etik: Etiğin Pratik Sorunları* (BilgeSu Yayıncılık 2016).

Trianosky GV 'What is Virtue Ethics All About?' içinde Daniel Statmen (ed.), *Virtue Ethics* (Georgetown University Press 1997).

Tuğan EN ve Ömürgönülşen U, 'Türkiye'de Yargı Etiği İlkeleri Üzerine Bir İnceleme' (2020) 24 Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Aralık Özel Sayı) 85.

Tutumlu A, *Yargı Felsefesi Üzerine* (Seçkin Yayıncılık 2018).

Türkbağ AU, *Kantılanamayı Kanıtlamak: Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı* (Derin Yayınları 2012).

Türkiye Cumhuriyeti Yargıtay Başkanlığı, 'Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri' <https://www.yargitay.gov.tr/documents/YargiEtigiIlkeleri.pdf>

Türkiye'de Yargı Etiğinin Güçlendirilmesi Projesi, *Yargı Etiğine İlişkin Uluslararası Temel Standartlar* (Epamat 2017).

Ulaş SE (ed.), *Felsefe Sözlüğü* (Bilim ve Sanat Yayınları 2002).

Uygur G, *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (Türkiye Felsefe Kurumu 2013).

–– –– 'Etiğe Dayalı Hukuk Eğitimi ve Yargıtay Yargı Etiği İlkeleri Hukuk Kliniği' içinde Cihan Osmanağaoğlu-Karahasanoğlu, Sercan Gürler, Sevgi Kayak, Sezen Kama Işık (ed.), *Yargıya Etikle Bakmak* (Oniki Levha Yayıncılık 2023).

van Domselaar I, 'The Perceptive Judge' (2018) 9(1) Jurisprudence 71.

Van Zyl L, *Virtue Ethics: A Contemporary Introduction* (Routledge 2019).

Warner R, 'Adjudication and Legal Reasoning' içinde Martin P. Golding, William A. Edmundson

(ed.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law an Legal Theory* (Blackwell Publishing 2005).

Wendel WB, 'Three Concepts of Roles' (2011) 48 San Diego Law Review 547.

White EK, 'On Emotions and the Politics of Attention in Judicial Reasoning' içinde Amalia Amaya,

Maksymilian Del Mar (ed.), *Virtue, Emotion and Imagination in Law and Legal Reasoning* (Hart Publishing 2020).

Yargıtay Yargı Etiği Danışma Kurulu, *Yargı Etiği Danışma Kurulu Kararları ve İlgili Mevzuat* (Yargıtay Başkanlığı 2019).

Zagzebski L, 'Intellectual Virtues: Admirable Traits of Character' içinde Heather Battaly (ed.) *The Routledge Handbook of Virtue Epistemology* (Routledge 2019).